

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Тимур і Олена
ЛИТОВЧЕНКИ

*Хинджал
проти шаблі*

Олена Литовченко
Тимур Литовченко
Кинджал проти шаблі
Серия «Історія України в романах»

Текст предоставлен правообладателем
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=6444272
Кинджал проти шаблі: Фоліо; Харків; 2012
ISBN 978-966-03-6092-1

Аннотация

...Коли князь Іван Вишневецький та його молода дружина Олександра раділи народженню свого первістка Дмитра, людська заздрість єдиним ударом розбила їхнє щастя. Полонена і продана в рабство Олександра була змушена боротися за виживання, доки не зійшла на один з найвищих шаблів влади в Османській імперії. Княжич Дмитро Вишневецький виріс хоробрим вояком, справжнім оборонцем українських земель від турецьких набігів і дістав прізвисько Байди. Саме тоді неблаганна доля зіткнула матір і сина, які не підозрювали про кривний зв'язок між ними!

Содержание

Пролог	4
Частина І	6
Глава 1	6
Глава 2	19
Глава 3	43
Глава 4	61
Глава 5	102
Конец ознакомительного фрагмента.	131

Тимур і Олена Литовченки

Кинджал проти шаблі

Пролог

Невеличка фортеця між Стамбулом і Галатою, Османська імперія, 26 жовтня 1563 року.

Позадкувавши від несподіванки, султанша, однак, не зводила очей із мертвого тіла, простроμένου дюжиною стріл зі спеціальними срібними наконечниками.

Точніше, вона розглядала не просто вбитого, а чудернацьку витягнуту родимку, що зачаїлася на плечі й досі була незмінно схована сорочкою.

О Великий Аллах, невже це він?!

Він – той самий, якого вона все життя безуспішно шукала?!

О Великий Аллах, але що ж тоді вона накоїла!!!

За що їй така пекельна мука, за що?..

Як завжди у хвилини бурхливого хвилювання, біля самої основи черепа спалахнув і почав стрімко розростатися нестерпний біль, заповнюючи всю її сутність без залишку.

Схопившись обома руками за потилицю й жахливо зойкнувши, султанша впала непритомною до ніг мертвого коза-

цького ватажка, якого тільки нещодавно люто ненавиділа...
...і тому зробила все можливе для його загибелі!..

Частина I

Попівна з Рогатина

Глава 1

Важкі пологи

Рогатин, 14 жовтня 1503 року.

Пологи тривали ще з ночі – ось уже понад дванадцять годин. Лазню топили по-білому третій раз поспіль. Води у Настусі давно відійшли, через втрату крові породілля раз у раз упадала в безпам'ять. Зграйка переляканих повитух дедалі прибувала, але жодна з них нічого не могла вдіяти: дитинча затято не бажало залишати материнське лоно.

Чоловік Настусі – місцевий священик Гаврило – зовсім розгубився: він то зачинявся у церкві Святого Духа, полум'яно читав молитви, бив земні поклони, намагаючись випросити у Богородиці успішних пологів, то безладно бігав будинком або геть безглуздо метався подвір'ям, бурмочучи щось собі під ніс, то раптом намагався прорватися до багатостраждальної дружини... Повитухи заспокоювали Гаврила, як могли, намагалися розтлумачити, що священнослужитель породіллі зараз нічим не допоможе – навпаки, нашко-

дить... не приведи Господи – нашкодити!.. Зневірений панотець знову кидався в церкву, де на нього нападала паства, що залишилася й без заутрені, і без обідні:

– Отче, а хоч би вечірня служба буде сьогодні?! Та що ж у нас за настоятель такий, якщо навіть ніяких треб доладно не можна справити?! То п'яний як чіп, а то й зовсім безпричинно людей до храму Божого не пускає!..

– А-а-а, пішли ви всі геть, анафема вам, нехристям!!! – волав украй зневірений священнослужитель, замикаючи двері церкви перед самим носом обурених парафіян. Але, не маючи сил витерпіти стан невизначеності, через якихось півгодини нещасний кулею вилітав із храму й знову мчав додому. Навздогін же одержував нову порцію обурення:

– Та що ж це таке робиться?! Та ми на тебе, недбалого, самому митрополитові поскаржимося!.. Та хіба ж можна свою парафію напризволяще кидати?! Горіти тобі, нечестивцеві, у пеклі за цей гріх!!!

– Анафема, анафема вам!.. – знесилено мимрив отець Гавриїл.

І все повторювалося знов і знов...

– Послухай-но, Васиciso, а може, все ж таки тітку Марту покличемо?! – обережно запитала одна з повитух старшу й настільки ж обережно додала: – Адже помре Настуся, їй-богу помре! І дитя не народиться, і вона не виживе...

Пропозиція була небезпечною, годі й казати, але!..

– Покличемо, а, Васиciso?! – не вгамовувалася повиту-

ха. Старша втомлено і якось безнадійно подивилася вслід нещасному чоловікові, що вкотре помчав у свою церківку для піднесення безнадійних молитов небесам, і нарешті погодилася:

– Гаразд, маєш рацію! Напевно, все ж таки доведеться покликати, бо і справді вже лиха недовго чекати.

– А Гаврило як же?! – миттю підскочила третя повитуха.

– А що Гаврило?! Що Гаврило?!

– Та всім же відомо, що він Марту...

– А не його це справа, кінець кінцем, – відрізала старша повитуха. – Коли не зумів у Господа Бога допомоги випросити, нехай ще подякує і нам, і самій відьмі.

– То як, послати за Мартою?!

– А що робити, пошлемо!..

Тітка Марта була відомою на всю околицю цілителькою, вона допомагала багатьом: хвороби різні відганяла, суглоби вивихнуті вправляла й багато чого іншого робила – загалом, лікувала майже всі болячки. Щоправда, у рідкісних випадках казала: «Безнадійно це, тут не лікувати потрібно, а молитися!» – але настільки суворий вирок виносила відразу ж, без зволікань і зайвих коливань, а за лікування навіть не бралася.

До тітки Марті люди ставилися по-різному. Дехто вважав її мало не святою, інші хоч позаочі, хоч в очі називали відьмою, ба навіть більше того – «клятою відьмою». Втім, цілителька добре розуміла, що всім не догодиш, тому зла ні на

кого не тримала, а просто робила свою справу в міру відпущеного від природи таланту. Жила у лісі неподалік Рогатина, життя вела непоказне, майже затворницьке... але ж наскільки християнське?! Ненависники в цьому сумнівалися, але перевірити особисто святість цілительки не бралися. А шанувальниці лише захоплювалися подвижництвом літньої вже жінки.

Коли її племінниця Настуся вийшла заміж за Гаврила Лісовського – молодого настоятеля церкви Святого Духа (а прихід йому давали саме за умови одруження з місцевою дівчиною), зять моментально приєднався до ненависників тітки Марти. Молодій дружині панотець наказав прямо й суворо: «Щоб ноги старої відьми в будинку моєму не було! І взагалі, нехай обходить Рогатин десятою дорогою». Настуся, що любила тітку, сплакнула, але чоловіка послухатися не насмілилась, тож усі відносини з підозрілою родичкою перервала.

Коли ж отець Гаврііл почав час від часу добряче випивати, а від того не завжди доладно виконував свої пастирські обов'язки, злі язики відреагували миттєво: мовляв, прокляла Марта панотця, що зненавидів її, – ото й потягнуло його до хмільних напоїв! Можливо, він і сам думав про це, тому ставлення свого до підозрілої родички не міняв.

Знаючи все це, повитухи тягнули до останнього, не наважуючись послати за цілителькою. Небезпечне рішення ухвалили, лише коли ситуація зробилася вкрай загрозливою. Втім, відправлений до лісу хлопчина повернувся вже за кіль-

ка хвилин з голосним лементом:

– Марта вже сама поспішає сюди, я її зустрів на околиці Рогатина, вона жахливо розсерджена!!!

Судомно хрестячись і репетуючи, майже забувши про нещасну породіллю, повитухи безладно забігали подвір'ям, заверещали:

– Свят! Свят! Свят!..

І не дивно: адже вся околиця знала круту вдачу тітки Марти... Але в жодному разі укритися від гніву цілительки їм не вдалося: до двору попівського будинку вже підкотив невеликий віз, пронизливо заіржав кінь, на повному скаку зупинений різко натягнутими віжками.

– Проклянущи!!! Усіх вас до десятого коліна проклянущи, коли племінничка моя помре!!! – зичний голос тітки Марти перебив безладний галас, учинений смертельно переляканими жінками.

Без жодних розпитувань цілителька кинулася в лазню, де дві найсміливіші баби притримували вкрай знесилену Настусю.

– О-о-о, тіточко, нарешті ти приїхала, я тебе так чекала... – промимрила породілля знекровленими губами.

– Мовчи, дитинко, мовчи, люба! Тобі сили поберегти потрібно, – майже ніжно проворкотіла Марта.

Баби навіть презирнулися від несподіванки: справді, тон цілительки різуче відрізнявся від розгніваних вигуків, що тільки-но доносилися знадвору.

– Я просила, щоб за тобою послали, але ніхто мене не слухав... – продовжувала скаржитися Настуся.

– Мовчи, моя рідненька, я зараз усе виправлю...

– Усе буде добре, тіточко?..

– Ти мене знаєш, я б не взялася рятувати навіть тебе, якби не було надії!

– Тіточко Марто!..

– Нічого, рідненька, нічого! На ось, ковтни, – і цілителька влила до рота племінниці кілька крапель напою з маленького глиняного флакончика.

Непритомна Настуся повалилася бабам на руки.

– Хутко несіть її в будинок, у постіль укладайте, у чисте перевдягніть! – скомандувала Марта.

– Але вона ж іще не...

– Мовчати!!! – гримнула знахарка. – Ви тут багато чого накоїли, тож тепер мене послухайтесь, дурепи недолугі!!! Настусю в будинок віднесіть, умийте і перевдягніть, у постіль покладіть – нехай поспить! У лазні все негайно прибрати! А це заварити онде у тім чавунці!..

І цілителька тицьнула одній з бабів вузлика з пучечками сушеного зілля.

– Боже! – благала Марта, коли породіллю віднесли в будинок. – Боже, дай мені сили виправити все, що ці дурепи тут накоїли!!! Прошу Тебе, Господи Боже Всемогутній!..

На порозі виникли розгублені повитухи, вони мовчки спостерігали за гарячкуватою молитвою Марти. Відчувши спи-

ною їхні перелякані погляди, цілителька озирнулася й рішуче скомандувала:

– Я кому сказала?! Якщо дотепер не зрозуміли – повторю: лазню вимити, воду нагріти, чисте рядно приготувати, зілля в чавунці заварити й у будинок віднести, кімнату якнайдужче натопити...

– Та як же ж це?! У будинку ж народжувати не можна, лазня тоді навіщо?! – захвилювалися повитухи. – Та й Настя там спить... Навіщо все це?..

– Робіть, що велено! Нам би тепер хоч дитинча врятувати... За Настусю мою милу я вже не поручуся: вона вкрай знесилена, вимотана, втратила багато крові... Спати буде щонайбільше годину – а там уже як Бог милосердний допоможе! Тож метушіться, бабоньки... Якщо все зробите, як наказано, то Настуся розродиться швидко. Це тепер найголовніше, зрозуміло?!

– Ти сама казала, що коли Настуся помре, то ти нас... – промимрила одна з повитух.

– Якщо дитя не народиться, тоді точно прокляну!

– А якщо?..

– А виконаєте все, як вам наказано, – ще подумаю.

– Ну... тоді з Богом!

Робота закипіла. Марта на кухні щось варила і студила. Будинок наповнився пахощами барбарису, м'яти й іншого зілля.

– Меду! Дайте меду! – командувала Марта.

Усе вертілося й крутілося, повитухи моталися по будинку, як заведені.

І раптом...

– Марто?!

Посеред великої кімнати виник панотець Гавриїл, що сторопів від несподіванки. По обличчю священнослужителя важко було визначити, гнівається він на те, що порушено його давню заборону, чи радіє зненацька прибулій допомозі. Повитухи, притулившись до стін, боялися навіть слово мовити, поглядаючи то на господаря будинку, то на цілительку.

– Ішов би ти звідси до храму молитися, – тихо мовила на решті Марта.

– А-а-а!.. Це!.. – піп зробив невиразний жест руками і знову застиг на місці.

– Іди по-хорошому, – порадила цілителька. – Потім поговоримо, коли все це добре завершиться.

Гаврило мовчки зник.

– Ну, чого стали?.. – звернулася знахарка до повитух, і ті миттю повернулися до полишених обов'язків.

Сама ж тіточка Марта підійшла до ліжка, де тихо спала племінниця, ніжно опустила величезну руку на її чоло, прислухалася до відчуттів.

– Дякую, Боже! Хоч гарячка стишилась, гарний знак, – промурмотіла тихесенько і звернулася до наймолодшої з повитух, яка саме пробігала поруч:

– Чи все вже готово?

– Так, тіточко Марто, усе виконали, як було наказано!

– Тоді почнемо, благословившись...

Вона поторсала сплячу племінницю за плече:

– Прокидайся, рідненька, потрібно справу почату завершити!

Настуся одразу прокинулася й запитала напрочуд бадьорим голосом:

– У лазеньку йти, тіточко?

– Ні, миленька, нікуди йти не потрібно. Народжуватимеш прямо тут.

– Але ж!..

– Дай Боже, щоб усе якнайшвидше скінчилося.

Марта зробила повитухам знак, і тих немовби вітром здуло. Тоді цілителька знов звернулася до племінниці:

– Ти, миленька, подумай про дитинча – як йому у череві твоєму тісно й лячно, га?! Повітря ледь вистачає, задихається дитинча твоє...

– Ой, тіточко, що ж робити?!

– А от давай-но разом піднатужимось, разом зітхнемо!.. От і звільниш ти дитятко своє з темниці... Ну, давай-но – піднатужся!..

Що за таїнство відбувалося в кімнаті між тіточкою і племінницею, залишилося невідомим. Однак приблизно за годину з кімнати долинув спочатку слабкий і невпевнений, потім голосний дитячий писк, слідом за ним загримів заклик Марти:

– Агов, бабоньки, приймайте маля!..

Повитухи дружно кинулися в кімнату. На ліжку сиділа щаслива, але вкрай виснажена породілля, а цілителька тримала на руках манюсіньке немовля. Коли перев'язали пуповину, тіточка Марта уважно оглянула дитятко на наявність дефектів. Дівчинка була невеликою, але пухкенькою й білошкірою, круглу голівку малятка прикрашав яскраво-рудий чубчик, зелені вічка й маленькі акуратні вушка... по п'ять пальчиків на ніжках і на ручках...

А на правому плічку червоніла невелика родимка у вигляді корони!!!

– Гарне немовлятко, – задоволено кивнула Марта. – І родимка на правому плечу, як у всієї нашої рідні. Щоправда...

Вона ненадовго замислилася.

– Щоправда, ні в кого з рідні не було родимки у вигляді корони... Ніяк не зрозумію, гарний знак це чи поганий?!

– Дайте мені немовлятко, тіточко, я хочу на донечку глянути, – попросила Настуся.

– Усе в неї добре, навіть родимка наша сімейна є... А тобі, дороженька, поспати потрібно. На от, випий, силоньки побережи.

Цілителька знов напоїла племінницю відваром, від якого та майже миттєво заснула. А її новонароджена донечка, дбайливо вкутана у шматок тонкого рядна, мирно спала, кумедно посмоктуючи маленький кулачок.

Марта задоволено кивнула:

– Спасибі, Боже! Дякую Тобі, що вчасно напоумив мене і спрямував сюди. Я встигла, Господи, встигла саме вчасно!..

* * *

Дівчинка росла нехай не красунею, зате розумною і здоровою. Щасливий панотець Гавриїл відзначив народження дочки рясним узливанням «вина своїх радощів» і пив кілька місяців поспіль, сяк-так виконуючи обов'язки настоятеля храму Святого Духа. Коли ж вийшов із запою – спохопився, що донечка дотепер не похрещена! Втім, оскільки йшлося не про просте дитинча, а про маленьку попівну, щасливий батько сімейства проголосив у найближчу неділю душевну проповідь на тему: «Бог милосердний нехай пробачить нам гріхи наші як вільні, так і мимовільні!» – й узявся виправити прикре непорозуміння.

Отак і вийшло, що охрестили дівчинку вже в наступному – 1504 році під ім'ям Олександри. Втім, без курйозу не обійшлося: роблячи відповідний запис у церковній книзі, Гаврило чомусь вивів ім'я своєї молодой дружини – «Анастасія»! Коли ж здивована жінка і присутня на хрестинах внучатой племінниці тіточка Марта (після достопам'ятних подій раз і назавжди пробачена священиком) вказали на явну безглуздість – дописав поруч із першим друге ім'я

«Олександра». Жінкам же сказав: мовляв, нічого страшиного, називайте, як хочете, – Бог бачить кожне своє чадо!..

Через три роки попада Настуся померла: так і не отямившись остаточно після дуже тяжких пологів, зів'янула тихо й непомітно, немов зірвана польова квітка. Засмучений смертю дружини священик вкотре гірко запив. Тоді тітка Марта залишила своє відлюдницьке життя на далекому хуторі й остаточно перебралася в Рогатин, щоб вести осиротіле попівське господарство та виховувати внучату племінницю. Стара цілителька навчала маля розпізнавати і вчасно збирати різне зілля, готувати відвари й цілющі напої. Далі узялася навчати її грамоти, згодом найнявши вчителів, яких тільки змогла знайти в Рогатині і в його найближчій околиці. Грошей на освіту не шкодувала, тому вже до шести років дівчинка досить непогано читала Молитвослов і Псалтир, до семи опанувала латину, до восьми – давньогрецьку.

Відтоді здібна й допитлива Олександра читала-перечитувала стародавні сувої та книги, якими славилася храмова бібліотека. Наситившись віковою мудрістю, гортаючи цупкі на дотик пергаментні сторінки, уявляла себе то мандрівником, то завойовником, то ще яким-небудь відважним сміливцем...

Отак і минуло дитинство попівни Олександри-Анастасії Лісовської.

Цікаво, яка доля чекає її попереду?

Глава 2

Шлюби укладаються на небесах

Рогатин, пізня осінь 1516 року.

Ось уже який місяць поспіль юна Олександра боялася заснути. А все тому, що бачила щоночі один і той самий жахливий-жахливий сон!.. Ледь заплющувала очі, як нескінченний кошмар повторювався знов і знов.

* * *

Прекрасною літньою дниною подружки відправилися в ліс за ягодами: росла, худенька, нескладна, чимось невловимо схожа на хлопчика Олександрунька – не красуня, але миловидна, з товстелезними рудими косами й виразними зеленими очима, а з нею дочка пекаря Марися – перша красуня Рогатина, довгонога й огрядна, з правильними рисами грецької богині, величезними блакитними очима, пухкими червоними губками, густим хвилястим чорним волоссям, уже сформованими розкішними грудьми. На неї заглядалися і старий, і молодий. Черга кандидатів у наречені зростала щодня, але з незмінною увагою вислухавши пропозиції сватів, батько-пекар щораз обіцяв подумати: мовляв, час є –

дочці ледь чотирнадцять виповнилося. Куди ж поспішати?..

Подружки бігали лісом, збирали ягоди, квіти, плели вінки, наспівували пісень. Вирішили пограти в хованки: Марися під кущем смородини сховалася, проте пташки над тим місцем так і звилися, защебетали схвильовано – очевидно, гніздечко у них там заховано. Уважна Олександрунька відразу виявила Марисю й у свою чергу побігла ховатися. Знайшла старий дуб на краю галявини, залізла в просторе дупло й там причаїлася, очікуючи, коли ж подружка її знайде?! Марися лісом усе бігає, бігає, аукає, а знайти Олександруньку не може: уже й під кущики, і під молоденькі ялинки заглядала – нема ніде подружки, наче й не було! А вона тим часом сидить у своїй схованці та знай собі посміюється...

Раптом на серці в дівчини важко зробилося, хоча з чого б це, здається?! Нашорошилася, прислухалася – справді, щось дивне в лісі відбувається: змовк пташиний щебет... отже, хтось чужий з'явився! Висунулася з дупла й побачила: Марися неподалік на галявині зупинилася, квіточками замилювавшись, а в цей час до неї обережно підкрадаються... два кримчаки!

– Стережися, подружко! Біжи додому хутчіш, піднімай народ!!! – щосили скрикнула Олександрунька. Вистрибнула з дупла на землю й кинулася до подруги на допомогу, на ходу підхопивши суху жердину.

Зачувши розпачливий крик, Марися щодуху кинулася у бік Рогатина.

А перед Олександрунькою звідкилясь постав вершник на короткономому жвавому огирі. Кочовик міг би скористатися безвідмовною зброєю – міцним арканом з кінського волосу, та оскільки жертва була зовсім поруч, вирішив схопити дівчину голими руками. От уже нахилився із сідла й хижо потягнувся, щоб упіймати одну з рудих кіс... але Олександрунька спритно ухилилася, до того ж гарненько вперіщила кримчака жердиною по попереку.

– А-а-а!!! – зойкнув вершник і тепер уже схопив волосяну петлю, однак кмітливе дівча випередило його, щосили вдавивши коня по крутому боку. Жеребець дико заіржав, звився дибки й, не розбираючи дороги, понісся геть, ледве не скинувши зі спини наїзника. Судячи з розпачливої лайки останнього, гілки дерев, що хльостали його по обличчю, заподіювали негідникові серйозних неприємностей.

Натомість Марисі не пощастило: кримчаки наздогнали її на самому узліссі. У повітрі просвистів аркан – і з жалібним зойком пораненої пташки дівчина повалилася на землю, запекло намагаючись звільнитися від пут. Один з вершників умить опинився поруч з нею, спритно скрутив, звалив жертву поперек сідла – і понісся геть.

– А-а-а!!! – розпачливо заводала попівна.

– Ря-ту-у-у!... – голос бранки донісся вже здалеку.

Ні жива ні мертва від переляку, Олександрунька примчала в Рогатин, одразу ж кинулася до свого будинку, що стояв майже на околиці. На її лементи збіглися люди, потім жалоб-

но вдарив набатний дзвін. Люди озброїлися хто чим міг і кинулися навздогін кримчакам, але тих уже й слід прохолов... Хіба ж хто наздожене їхніх малорослих жвавих жеребчиків?!

* * *

Олександра прокинулася від голосного шуму. Швидко підхопилася з ліжка, накинула, що під руку трапилося, вибігла на ганок і побачила, як просто із сирої досвітньої імли на подвір'я випливає невеликий кінний загін. Вершників було близько дюжини, всі один в один – молоді, ставні.

– Агов, дівко! – звернувся козак, що їхав попереду, до Сашуньки. – Де тут у вас цілителька яка-небудь проживає?

– А що сталося? – поцікавилась тіточка Марта, що вибігла на подвір'я слідом за племінницею.

– Та панича нашого татарва клята підстрелила...

Тут один із прибулих увів на подвір'я за вуздечку двох коней, на перев'язі між якими лежав поранений молодий воїн, судячи по заляпаному брудом і закипілою кров'ю одягу – той самий панич.

– Як же це він отак сподобився? – запитала схвильована Олександра, перед внутрішнім поглядом якої миттю спливали картинки щойно баченого кошмару.

– Ми кримчаків вирішили поганяти...

– Ви?! Кримчаків?! – стрепенулася дівчина.

– Авжеж! Занадто вже розперезалися бузувіри прокляті,

просто жаж! Хіба не знаєш?..

– Кому і знати, як не їй, – зітхнула знахарка, але племінниця перебила її захопленим вигуком:

– Ой, слава Богу, заступники ви наші!!! А далі що?..

– Усе було добре, ми наздоганяли, бузувіри тікали так, що тільки вітер у вухах свистів.

– Ну то?..

– Отут-то наш панич вирвався далеко вперед і наскочив прямо на їхню засідку!

– Ой!!!

– Не бійся, дівко, він не з лякливих! От тільки доки ми на допомогу приспіли, собаки-кримчаки панича серйозно поранили, кольчугу двічі прострелили, проклятуші...

– Тож допоможіть, зробіть ласку, – додав той, що тримав коней з перев'язом за вуздечку. – Бо самі розумієте: коли панич кров'ю спливе, що ми його матінці скажемо?..

– А як давно його поранили? – діловито поцікавилася Марта.

– Давненько, – невиразно мовив юнак.

А один з його товаришів додав:

– Незабаром розвидниться, а на засідку кримчаків ми ввечері нарвалися. Ех, казав же я, що не можна князя залишати без догляду: ще занадто молодий і запальний!..

Досадуючи на допущену помилку, він у розпачі стягнув з голови сіру смушкову шапку, міцно стис її в кулаці й повторив:

– Ех-х-х, запальний!..

– Кепсько, – підібгала губи тіточка Марта. – Нумо, то чого стоїмо?.. Ворушіться хутчіш! Несіть панича в будинок, а там подивимося, чим йому допомогти можна.

Четверо слуг зняли перев'яз із коней, узялися за краї й понесли непритомного проводиря в кухню попівського будинку. Швидко оглянувши тут пораненого, цілителька поцікавилася:

– Сподіваюся, стріл ви не чіпали... чи все-таки намагалися витягнути? – У голосі Марти прозвучала підозра.

– Не чіпали, тіточко, навіть оперення не обламали.

– Хвала Богові, що не чіпали! Тому й живий ще ваш панич дотепер, інакше б давно вже кров'ю зійшов...

– Тіточко, а ти можеш його вилікувати? – із потаємною надією запитав один з козаків.

– Поки не знаю, – Марта зробилася замисленою й зосередженою. – Зроблю все, що необхідно, тоді й відповім.

– А нам що робити?

– Ви або назад скачіть, або на нічліг залишайтеся. За панича не турбуйтеся, він у потрібні руки потрапив. Не заважайте тільки. А хочете поговорити, то господаря почекайте. Гаврило не вдома, він пішов треби виконувати...

– Треби?!

– Це подвір'я – настоятеля церкви Святого Духа панотця Гавриїла. Він ще звечора до помираючого відправився, тож сьогодні навряд чи додому повернеться...

Марта подумала, прикинула щось і додала:

– Так-так, не повернеться – адже заутреню служити вже зовсім незабаром! Отже, панотець Гавріїл, швидше за все, від помираючого прямо в церкву піде, а вже потім додому навідається, якщо ніяких інших справ попутно не виникне. Так що або чекайте, або поїжджайте.

– А можна біля панича залишитися? Може, наша допомога знадобиться?

– Допомога?..

Цілителька оглянула козаків недовірливим поглядом, потім зненацька кивнула на племінницю й рішуче заявила:

– Не заважайте краще, а допомогти мені й Сашунька зможе, вона краще за вас із цим упорається!

– Ой, звісно, впораюся! – вигукнула Олександра, дуже зрадівши такій честі, до того ж виявленій привселюдно.

Марта пильно оглянула козаків і запитала:

– А чи є серед вас поранені?

– Є, як не бути! Але ми потерпимо. Не звикати! Ви нам тільки хазяїна на ноги поставте, а інше не важливо.

– Ну, що ж... – І знахарка знову звернулася до племінниці: – Олександрунько, біжи до Кагирличихи й попроси сулійку перваку – він у баби найміцніший. Та хутко, хутко!

Двічі просити Олександрю не довелося. Доки вона бігала до сусідки за перваком, Марта роздягнула юнака й уважно оглянула поранення. Панич при цьому стогнав, але не отямився.

«Що ж, може, воно й на краще...» – подумала знахарка.

Стріла, що поцілила в бік, пройшла навиліт і не зачепила життєво важливих органів, тому рана виявилася безпечною. Цілителька акуратно переломила й витягла стрілу, обмила рану густим трав'яним відваром, наклала пов'язку. До весілля загоїться...

Зате плече стривожило Марту не на жарт: стріла пробила кольчугу й увійшла глибоко в тіло, міцно засівши там. Марта взяла витягнуту стрілу й заходилась уважно вивчати наконечник. Він мав доволі хитромудру форму – борозенки, зублини... Якщо помилитися, наслідки можуть бути найнебезпечнішими. Добре, що козаки стріли цієї не чіпали!..

Марта уважно обмацувала плече, панич слабо стогнав. Що ж, доведеться, мабуть, зробити надріз на спині й проштовхувати стрілу вперед, іншого виходу немає...

Лягнули двері, у сінях почулися квапливі дівочі кроки: Олександра повернулася з перваком. У чавунці, що стояв у печі, саме закипіла вода.

– От і добре, вчасно прибігла! Давай-но, Олександрунько, заходь скоріше, руки мий добряче, будеш допомагати, – зраділа цілителька.

– Звісно, тітонько! Я зараз.

Марта пішла у свою кімнату за рядом. А Сашунька несміливо зазирнула в кухню й задивилась на оголеного до пояса юнака, що лежав на величезному дубовому столі. Вона мимоволі замилювалася бездоганим тілом, юним і зас-

маглим. Пораненого біла дрібна пропасниця, численні крапельки поту сяяли маленькими перлинками на його грудях, руках, обличчі й на хвилястому темно-русявому волоссі, що недбало розсипалося по плечах.

Юнак на якийсь час отямився, розплющив великі світло-карі очі, невидючим поглядом ковзнув по кімнаті, потім зупинився на розгубленій Олександрі. Однак дівчині здалося, що він пильно розглядає її. У голові запаморочилося. «Що це зі мною коїться?» – виникла дивна думка. І слідом за нею якийсь внутрішній голос шепнув: «Дивись, він про що створений для тебе!.. Для тебе однієї».

Ілюзія тривала недовго, але дівчині здалося, ніби минула ціла вічність. Панич спробував піднятися, але наступної ж миті зі стогоном повалився назад на стіл. Коли тіточка повернулася, то побачила, що Олександра невідривно дивиться на юнака.

– Чого ти витріщаєшся, дурненька?! Він же хворий, пропасниця у нього, йому рухатися небезпечно...

Попівна навіть не ворухнулася.

– Агов, дівко, годі!!! Кажу тобі, отямся: час надто дорогий! Цей неборака й без того онде скільки промучився...

Знахарка із силою штовхнула племінницю, і та нарешті отямилася від забуття наяву.

– Роби, як я скажу. Руки не трусяться?

– Не трусяться, тіточко, не трусяться! – відгукнулася дівчина.

– Дивись же мені!..

– Дуже вже панича шкода, молодий же зовсім... – запричитала Сашунька.

– Не ховай його завчасно.

Марта хотіла сказати: «Ще на весіллі в нього погуляємо!» – та вчасно стрималася. Яке таке весілля, і з чого б це заможному паничеві запрошувати їх на своє свято?! Та й Олександра поводитьсь дивно, немов заворожена... Вона дівчинка жвава, але побачивши хлопця, розгубилася.... Дивно все це, як не крути.

Три години цілителька і її племінниця боролися за життя панича. Одрразу ж після перев'язки він заснув, тоді вкрай виснажена Марта попросила Олександру покликати якогось слугу, щоб посидів з господарем, доки вона інших поранених козаків огляне. Дівчина стрепенулася й бадьоро мовила, мило зашарівшись:

– Навіщо ж когось кликати? Я й сама посиджу.

– Ну що ж, сиди, коли сили є, – відповіла Марта й чомусь зітхнула.

– Добре, тіточко!

Уже наблизившись до порога, цілителька озирнулася й додала:

– Тільки май на увазі, пити йому не можна у жодному разі! Перша стріла в черево поцілила, мало чого... Але губи змазувати відваром цілющим із чавунця можна.

– Звісно, тіточко!

– Жар у нього може початися, або рана відкриється, не дай Боже... Тоді одразу ж мене клич, зрозуміло?

– Неодмінно, тіточко!

Олександра провела біля хворого цілий день до вечора, потім усю ніч і весь наступний день. Час від часу змочувала йому губи, міняла компреси й пов'язки. У ці хвилини серце дівчини то сказано калатало, то завмирало. Вона нишком кидала на підопічного повні ніжності погляди.

Молодий організм юнака боровся за життя щосили, і попівна свято вірила, що панич незабаром почне одужувати. На третю добу жар почав спадати, хворий дихав рівно, без хрипів і схлипувань. Олександра заспокоїлася остаточно, усього лише на секундочку заплющила очі... й не помітила, як сон полонив її. Опам'яталася вже в сутінках від того, що пильний погляд юнака зупинився на ній.

– Ти хто? Що це зі мною? – поцікавився панич, ледь зустрівшись очима з добровільною доглядальницею.

– Ой, паничу, нарешті ви отямились! – скрикнула радісно дівчина. – Я Олександра, дочка тутешнього попа.

– Тутешнього?! – здивувався юнак. – Це якого ж, цікаво дізнатися?

– Дочка панотця Гавриїла, рогатинського настоятеля церкви Святого Духа.

– Як же я опинився в цьому вашому Рогатині?

– А слуги ваші привезли сюди вас, стікаючого кров'ю. Кримчаки... – вона не встигла договорити, тому що юнак

перервав її:

– Кримчаки?! Ага, пригадую... здається...

– Ви непритомним були, то ми вас із тіточкою Мартою, можна сказати, з того світу витягли!

– Так уже і з того світу?.. – недовіжливо мовив поранений і зробив спробу перевернутися зі спини на бік: очевидно, мав намір підвестися.

– Ой, паничу, заради Бога не ворухіться!!! – скрикнула Олександра. – Вам не можна ще вставати в жодному разі, а якщо на бочок лягти хочете, то я вас сама переверну!

Втім, хворий не слухав її попереджувальних зойків і продовжував безладні рухи. Та миттєвий гострий біль прошив тіло хороброго неслуха, і він знову знепритомнів.

– Тіточко!!! – зойкнула Олександра, підскачивши до дверей.

На щастя, Марта вже поспішала на заклик:

– Що сталося?! Чого волаєш, наче божевільна?..

– Ой, тіточко, ой, рідна!!! – заскиглила попівна. – Він отямився, одразу піднятися спробував, та знову знепритомнів!..

Дівчина ледве не плакала від досади й жалості до пораненого.

– А ти куди дивилася, дурепо?! – сплеснула руками значарка.

– Я говорила, та він не послухався... і от!.. – Олександра схлипнула, вказуючи на юнака.

– Не говорити треба було, а притримати цього неслуха...

Подивись-но, чи сухі пов'язки? А раптом перемінити потріб-
но...

– Начебто сухо все...

– Так начебто чи сухо?!

– Сухо, тіточко.

– Хвала Богові! Давай-но разом перевернемо його на бо-
чок...

Зробивши це, жінки відступили назад. Схиливши голову
набік, Марта мовила:

– Ну от, нехай поспить, йому корисно.

Й відразу звернулася до племінниці:

– До речі, і ти б теж поспала, а за ним я тепер догляну.

– Ой, тіточко, не треба, я як сиділа тут, так іще поси-
джу... – спробувала заперечити Олександра, але цілителька
владно прикрикнула:

– А ну хутко спати пішла!!! Думаєш, я не бачу, до чого ти
стомилася? Не вистачало ще, аби ти заснула тут, а цей неслух
знову підвестися спробував. Тоді таке може статися...

Довелось підкоритися. Тайкома позіхаючи в кулака, Олек-
сандра пішла до себе. Марта ж подумала: «Схоже, ці упер-
тюхи варті одне одного! Обоє рябєє...» – але злякавшись
очманілої думки, перехрестилася на образи й зайняла місце
племінниці біля ліжка хворого.

Рогатин, 1516—1517 роки.

Козаки йменували пораненого шанобливо, але коротко:

«Наш панич».

Поки тіточка і племінниця лікували підопічного, розпитувати не було часу. Та коли нічого невідаючий господар будинку по завершенні поточних справ (а їх виявилось напрочуд багато!) нарешті повернувся до себе, відразу ж з'ясувалося, що доля закинула в Рогатин не просто панича, а одного з найшляхетніших, найродовитіших шляхтичів славетного герба Корибутів! Двадцятишестирічний Іван Михайлович зовсім нещодавно одержав титул князя Вишневецького, серед місцевої шляхти виділявся силою, хоробрістю, мав добру репутацію при королівському дворі.

Від усього почутого у бідолашного панотця Гавриїла у голові здійснювся справжнісінький безлад, він не знав, радіти цій несподіванці чи журитися?! Тільки подумати, сам князь Вишневецький... Ах, яка честь!!!

Щоб докладно розібратися у події, панотець з раннього ранку замкнувся у себе в кімнаті й до пізнього вечора «радився» з пузатою сулією сливового спотикачу настільки за-взято, що пропустив узагалі всі служби. Зате у підсумку дійшов досить філософічного висновку: усі ми, грішники, перебуваємо в руці Божій, усе, що робиться, – на краще, а отже, і цей шляхтич звалився на його не зовсім тверезу голову зовсім дарма... Ой, дарма!!!

Отож і вийшло, що залишок осені, всю зиму й навіть початок весни Іван Вишневецький провів у будинку п'яниці-попа Гаврила Лісовського. У період видужання за ним доглядала

сама цілителька, яка справедливо розсудила, що улюблена племінниця виросла, а береженого, як кажуть...

Тіточка Марта відсилала дівчину з будинку під будь-яким приводом. Але як на лихо, Олександра виникала начебто з-під землі, саме коли тіточці необхідно було відлучитися. У ці миті племінниця займала місце біля ліжка хворого, чим була надзвичайно щаслива. Запаморочливі секунди скороминущих зустрічей пробігали, і на зміну чарівним відчуттям радості приходив тяжкий період очікування нового побачення. Так повторювалося щодня: на одну-єдину солодку мить ворота в країну дівочих мрій раптом відкривалися, ледь молодий князь проявляв щось схоже на тінь почуття у настільки короткий час...

Однак по мірі посилення холодів знахарка відчула, що занедужує. Почалося все зі звичайної застуди, закінчилося ж тим, що на руках у юної Олександри виявилися одразу ж двоє хворих з тією лише різницею, що князь явно одужував, тоді як тіточці ставало дедалі гірше. Втім, Іван був зовсім не проти, що за ним доглядає молоденьке дівча. Під час перев'язок він частенько посилав їй з-під прищулених повік загадкові погляди, що вселяли у її свідомість надію на майбутнє. У ці хвилини Олександра уявляла собі, як їх обох поглинають любов і пристрасть, описані у віршованих романах і романтичних віршах, яких вона, попри юний вік, уже прочитала безліч. Іноді попівна нишком спостерігала за парубком з вікна, і дівоче серце при цьому солодко завмирало.

Коли ж молоді люди залишалися разом, доглядацьки розважала хворого читанням уголос Святого письма, по етичних творів Гомера, сказань про небезпечні пригоди мандрівників і завойовників нових земель, про які в піднебесному світі тепер пам'ятали хіба що пергамент та папір, а також романтичних оповідань про кохання й ненависть, про зрадництво і відданість. У такі хвилини князь зовсім забував, що перед ним усього лише безвісна попівна з Рогатина. Вони разом сміялися, переживали, сперечалися, іноді їхні погляди збігалися, іноді ні.

Поступово якась магічна сила, донині невідома Олександрі, заповнювала весь її внутрішній світ павутинням дивних фантазій. Час для дівчини зупинився, уперше в житті доля щасливою рукою підхопила її й не відпускала. І Сашунька була безмірно щасливою.

Нарешті зміни, що відбувалися з дівчиною, були помічені не тільки нашорошеною тіточкою, але навіть вічно зайнятим батьком. Той у свою чергу зажадав, щоб Марта напоумила непутящу Олександру. Так би мовити, суто по-жіночому...

– Дивись мені, дівко, себе в суворості утримуй! – хрипіла Марта в студений грудневий вечір, коли злягла остаточно.

– Ой, що ви таке говорите, тіточко?! – попівна зашарілася так сильно, що яскраво-червоними зробилися не тільки обидві її щоки, але також шия, вуха й навіть чоло.

– Знаю, що кажу...

Знахарка захекалася, перевела подих і продовжила:

– Ти хто?! Дочка попа з Рогатина, от ти хто така! А він...

– Тіточко!..

– Помовч, коли старші говорять... Ти всього лише попівна, а він – князь, спадкоємець найшляхетнішого роду! Хіба ти йому рівня?! А не утримаєш поклику серця...

– Ой, тіточко, ви про що?..

– Помовч нарешті! Я хоч і розхворілася зовсім, але не осліпла, усе бачу: і як ти до князя тягнешся, і як він тобі посміхається... Отож, коли поклику серця не втримаєш і в подолі принесеш сама знаєш кого... Хто тебе тоді заміж візьме – ні дружину, ні вдовицю, з дитинчам чужим?! А ганьба на голову твого батька – із цим як бути?..

– Так, до речі: ганьба!.. Ганьба й осуд!!! – глибокодумно промимрив панотець Гавриїл, який немовби ненароком виявився поруч.

– Ой, що за пристрасті такі!!! – не втерпівши, гримнула Олександра й стрілою вилетіла з будинку на двір, щоб остудити розпашіле чоло.

І тільки залишившись наодинці з собою, вдивляючись у затягнуте низькими хмарами похмуре беззоряне небо, зрозуміла: як не сумно, однак тіточка Марта права у всьому! Відтоді як Іван Вишневецький з'явився тут, вона дивилася на молодого князя не просто як на героя, що взявся захистити простий люд від татарських набігів, але й як на свого особистого заступника. Недарма ж підносила вдячні молитви Пресвятій Богородиці за те, що вберегла її від гіркої долі,

уготованної зниклій назавжди подружці Марисі, – а вберегти її тепер зможе не хто інший, як молодий князь, про здоров'я якого вона всіляко печеться. Але це тепер, а от одужає він – тоді сяде на свого баского коня й разом з вірними воїнами назавжди покине Рогатин...

І її покине!..

Чим частіше подібні образи виникали у свідомості юної попівни, тим більше вона журилася. Тепер обмиваючи цілющими відварами майже загоєні рани свого Іванка, торкаючись молодого м'язистого тіла князя, Олександра вже заздалегідь тужила. Та й як тут не журитися, якщо ненаглядний сокіл одужає й полетить від неї геть?! Тоді гаряча хвиля крові вдаряла у голову, тіло біла пропасниця, на душі ставало зовсім порожньо!..

Втім, догляд за пораненим вимагав постійної уваги, тому зробивши розпачливе зусилля, попівна опановувала себе й абияк довершувала процедури. Якось міняла князеві пов'язки, а він декламував напам'ять вірші про любов великого поета Франческо Петрарки до якоїсь Лаури:

*Коли вона, напівзакривши очі,
В єдиний подих з'єднує дихання
І заспіває, янгольські хорали
Додаючи до слів, Божественний мотив,
Я слухаю – і нових почуттів приплив
Бентежить так, що можна вмерти,
І я кажу собі: «Коли прощання*

Настільки солодке з життям, то чому я живий?..»

Вона слухала завмерши, кидала ніжні погляди на Іванка й відчувала, як у душі буяє вогонь раніше незвіданого чистого почуття... Але водночас побоювання людського осуду підступними язиками пекельного полум'я обпалювало вуха й щоки!!!

Тим часом князь продовжував декламацію. Дівчина вже закінчила перев'язку, але не йшла, а зовсім сп'яніла від трепетного почуття, безпорадно тонула у вирі його світло-карих очей... І не помітила, як повіки її зненацька зробилися важкими, повільно опустилися, червоні губки самі собою відкрилися... Іванко нахилився над попівною й ніжно поцілував. Їхні серця закалатали часто, увесь навколишній світ закружляв, немовби обоє потрапили на гігантську карусель.

– А-а-ах!.. – пролунало здивовано десь за спиною. Миттю отямившись від солодкого забуття, Олександра озирнулася і з жахом побачила, що на порозі завмер не тільки її розгублений батько, але й згорблена тіточка Марта, що притулилася до дверей. «Ганьба, яка ганьба!..» – запекло стукало у вухах. Ледь не збивши з ніг рідних, попівна вихором полетіла до своєї кімнатки, впала на коліна в покутті під іконами й розридалася.

Минув час, і Олександра почула тихий голос батька:

– Донечко, ходімо зі мною.

Священик дбайливо торкнув попівну за плече. Слабко ро-

зуміючи, що відбувається, дівчина слухняно попленталася за ним у кімнату тіточки Марти.

– Бідолашна моя, бідолашна дівчинка! – заговорила знахарка слабким голосом, ледь побачивши племінницю. – Що ж накоїла, дурепа стара, навіщо наговорила тобі всяких...

Але Олександра, здавалося, й без того усвідомила все. Тому одразу заприсягла й тіточці, й батькові, і собі самій, що викине з голови всі думки про молодого князя... і навіть самі натяки на такі думки!!!

Заприсягла – але!..

Але протрималася ця присяга рівно до наступного вечора, коли настав час міняти князеві пов'язку: тут попівну охопило настільки гарячкувате бажання не просто доторкнутися до жаданого тіла, але й тремтливо забитися в його обіймах, що сльози бризнули з дівочих очей!

І що їй, грішниці, втрачати?! Вона ж так кохає його!..

Олександра перебувала в повному розпачі до глибокої ночі. Тепер дівчина зраділа б і короткій розмові, і скороминущому дотику. Зібравши всі рештки мужності, рішуче підійшла до дверей. Весь будинок спав, але не Іванко – вона відчувала це!.. Босоніж, щоб не розбудити батька й тіточку, намагаючись обходити рипучі мостини, підійшла до кімнати хворого. Серце завмирало від страху, вона ледь дихала.

Зупинившись перед заповітними дверима, хотіла постукаєти, але передумала: якщо Іванко почує її в настільки пізню годину, то нізащо не впустить!

Глибоко вдихнувши й відчуваючи, як палають від сорому щоки, попівна штовхнула двері. Ті прочинилися відразу без найменшого скрипу, і дівчина прослизнула всередину. Кімната тонула в мороці, непідвладному самотній свічці. Сашунька облизала пошерхлі від хвилювання губи: Іванко сидів на ліжку, на його голих грудях вигравали м'язи. Як зачарована, вона дивилася на милого.

Іванко ж не відриваючись стежив за вогником плачучої воском свічки. Раптом, немов відчувши чужу присутність, підняв голову й побачив попівну. Його очі широко розкрилися, а нещасна Сашунька скам'яніла від переляку. Іванко продовжував дивитися на неї, не рухаючись, хоча не помітити його збудження було неможливо.

– Ти навіщо прийшла? – запитав коротко.

Не тямлячи, що робить, Сашунька почала благати:

– Іванку, не проганяй мене! Давай хоча б поговоримо. Я не можу так жити.

Його погляд ковзнув по дівочих грудях і стегнах. Вона настільки близька й жадана, але разом з тим так недоступна!.. Її рідні проти...

– Ні, я так не можу, я ж не залізний! – у розпачі скрикнув він і затремтів.

Олександра злякалася, але не відступила.

– Будь ласка...

– Ні!

Дівчина заридала. Вона боялася, що князь її все одно про-

жене. І навіть слабо розуміла, що найкращий вихід – їй самій негайно же піти звідси. Однак ноги вже понесли її вперед, до коханого! Забувши про все на світі, попівна кинулася до нього, пригорнулася до могутніх грудей:

– Іванку, чому ти це робиш?! Чому?!

Від нього йшов просто пекельний жар, для Олександри це було нове, невідоме раніше відчуття: хотілося, щоб милий міцніше обійняв її, щоб взяв її обличчя у свої широкі долоні, щоб їхні губи знову злилися в поцілунку, як тоді...

Руки Іванка стисли дівочі плечі, Сашунька побачила дику люту пристрасть у його божевільних очах і злякалася: зараз він зробить із нею щось страшне, непоправне – те саме, чим лякала тіточка Марта!!! Закохані пильно дивилися одне на одного й переривчасто дихали, не рухаючись.

– Ні, так не можна! Не по-людськи це! – закричав Іванко, але відразу ж пригорнув попівну до свого гарячого тіла. Руки князя ковзали по її спині вгору й донизу, Сашунька притискалася до коханого щосили. Іванко завмер, не розтискаючи обіймів, тоді вона оповила руками його шию, припала до його вуст, почала цілувати як божевільна, намагаючись у такий спосіб виявити все своє кохання...

Але милий раптом відсторонився, різко скочив, при цьому Сашунька ледь не впала. Князь підхопив її, акуратно посадив на ліжко й широким кроком вийшов з кімнати. Попівна встигла помітити, що його обличчя сполотніло від жагу-чої боротьби із самим собою.

За якийсь час Іванко повернувся в супроводі батька Гаврила й тіточки Марти. Сашунька скам'яніла, оскільки ніяк не очікувала, що коханий отак зненацька виставить перед рідними її ганьбу! Однак, швидко отямившись, приречено промимрила:

– Батечку і тітонько, я негідна грішниця, ані краплі не варта вас... та попри все, я кохаю Іванка й буду кохати все життя!!! Якщо можете, не засуджуйте мене за це. Я не хочу жити без коханого, тому... жити в миру...

– Стій! Зупинись! Дай-но нарешті мені слово мовити! – перервав попівну князь і заговорив тихим, але твердим голосом. Сказав, що відтепер самим своїм життям завдячує і цілительці Марті, й милій Сашуньці. Що не давав родині поважного священнослужителя Гавриїла Лісовського ніякого приводу вважати себе негідником, який заради розваги паплюжить дівочі долі. Що кохає Олександру настільки ж міцно, як і вона його. Що покохав, ледь побачив, і що одне лиш нездужання через нанесені татарами поранення завадило йому освідчитись. І тому...

Тут Іван похитнувся, попівна миттю кинулась до нього, але не втримала... Наступної ж миті обоє впали на коліна посеред кімнати, і князь звернувся до батька коханої:

– Благослови нас, панотче! Благослови мене й дочку свою! Вибач, що не засилаю до тебе старостів за нашими стародавніми звичаями – не склалося, як бачиш... Зате особисто я, князь Іван Михайлович Вишневецький, прошу в тебе руки

й серця твоєї дочки: нехай стане моєю законною дружиною перед Богом і людьми!..

Як же міг священник відповісти відмовою на цю щирість?!

* * *

Отак молодий князь Іван Михайлович і освідчився дочці рогатинського попа Олександрі-Анастасії, а незабаром і обвінчався з нею в місцевій церкві. Цього разу запис у церковній книзі було зроблено негайно. Весіллячко вийшло скромним, у тихому сімейному колі. Але це нічого, що весілля непоказне – аби тільки коханий не припиняв любити щасливу дружину до самої смерті!..

Ледь одужавши, по розкислій від дрібних весняних дощиків дорозі Вишневецький умчав у супроводі слуг навздогін своєму загону, який вже виступив без проводиря у черговий похід проти татар.

А через якийсь час його молода дружина відчула, що вагітна...

Що ж чекає на них усіх попереду?

Глава 3

Кинджал

Рогатин, 1517 рік.

Після середини травня не випало ані краплі дощу. Змучені посухою осики, осоки, ясени потихеньку скидали листя – не яскраво-червоне або золотаво-жовте, а висохле мертвотно-брунатне. Поникли випалені безжалісним сонцем поля. Тільки кущі барбарису й горобини залишалися зеленими, лише подекуди в їхньому смарагдовому листі майоріли жовті та червоні плями. Здавалося, мине ще два-три місяці, і все навколо вимре... Дивлячись на все це, старожили кивали сивими головами й перешіптувалися між собою про необхідність улаштувати хресний хід, щоб вимолити в Господа Всемогутнього прощення за вчинені гріхи, а разом з тим – дощу, дощику... ну, хоч короткочасних гроз!..

Нарешті Бог зглянувся й послав довгоочікувану зливу, напоївши спрагли лани й ліси. Потім знову запав спекотний тиждень. Далі боязкий ранковий дощик перемінявся жахливою спекою, а вже після Івана Купала почалася суцільна негода: з раннього ранку до пізньої ночі дощ лив стіною аж до кінця липня! Врожай гнів на корені.

Нарешті депутація старожилів прийшла до панотця Гавриїла з настійним проханням улаштувати хресний хід уже за припинення нестерпного потопу. Ледь священник по-

годився, ледь домовилися про все – визирнуло сонечко, світ знову змінився, лани підсохли...

Що б усе це означало?

* * *

Ненадовго заїхавши до молодії дружини, наприкінці травня Іван Вишневецький, який вже остаточно одужав від торішнього поранення, виїхав на далекі межі своїх володінь, щоб особисто перевірити застави, призначені для попередження про хижі наміри грабіжників-татар. І от уже два місяці від князя не було жодної звістки.

За час відсутності чоловіка Олександра з худенького жвавого дівчиська із хлоп'ячою фігуркою остаточно перетворилася на сформовану жінку. Стегна набули округлості, груди налилися, худеньке біле личко з величезними зеленими очима погладшало, гостре підборіддя майже зовсім зникло, невиразні тонкі губки тепер зробилися опуклими, соковитими і звабливими, немовби жменя свіжої малини. Молочно-біла шкіра ще більше пополотніла, зате стала гладенькою й оксамитовою. Одне в зовнішності Олександри лишалося незмінним: хай як ретельно не заплітала вона товсту «заміжню» косу, але з-під квітчастої хустки як і раніше виривалися непокірливі прядки рудого волосся, що вигравали на сонці найчистішим золотом.

Сам лише вигляд попівни збуджував чоловіків і викли-

кав у них потаємні бажання, однак при зустрічі з Олександром вони смиренно опускали очі додолу й поспішали якнайшвидше забратися геть. І не дарма: попри довгу відлучку князя Вишневецького, ніхто із простолюдинів не бажав нажити собі неприємностей з його молодого дружиною...

Вона відчувала усі ці зміни й не розуміла, радіти їй чи тужити? Колись тонка талія втрачала форму, округле черевце зростало із кожним днем... До батька зі своїми страхами та непевністю не підійдеш – втім, у настоятеля церкви Святого Духа вистачало турбот, тому Гаврило зазиравав додому як завжди нечасто. Інша річ – тіточка Марта, яка щотижня перешивала племінниці сукні, що залишилися їй від матері. Отож Олександра й чіплялася до цілительки з усілякими «незручними» запитаннями.

– Там у тебе, напевно, бичок оселився! – жартувала знахарка, оглядаючи схвильовану вагітну.

– Бичок?! Який такий бичок?!

– Звичайний бичок, чорненький бочок, круті ріжки, жваві ратички, – підбурювала її цілителька.

– Ой, тіточко, що ви таке говорите?! А як же дитинча?..

– До чого ж ти ще дурненька, дівчинко моя! – ласкаво обіймаючи племінницю, сміялася тоді Марта. – Вже й заміжня, а в казки дотепер віриш... Не хвилюйся, люба, козак у тебе народиться!

– Ви впевнені, тіточко?..

– Авжеж, козак! Тільки хлопчики отак ростуть, дівчатка

ж бо звичайно тишком-нишком у череві материнському переховуються...

Думка про майбутнього сина розтікалася у свідомості Олександри подібно до меду, викликаючи надзвичайно приємні, досі невідомі почуття. Разом з тим у душі майбутньої матері оселився панічний страх незахищеності. Вона постійно боялася, що під час відсутності чоловіка не вбереже дитяtko, не впорається з новими обов'язками, не захистить майбутнє немовля. Щовечора роздягалася й пильно розглядала черевко, що повсякчасно збільшувалося, трохи заспокоювалася... але потім її знов охоплювало хвилювання за обожнюваного Іванка, який дотепер не давав про себе знати!.. А може, він знову поранений?! Може, взагалі потрапив у полон до клятих бусурманів і не може повідомити своїй ластівці про себе?! А що буде з нею, якщо Іванко не повернеться?..

Тоді Олександра безладно метушилася, бігала будинком, кидалася до вікна, потім падала в покутті на підлогу й билася десятки земних поклонів. Уночі підхоплювалася з ліжка, бігла на подвір'я, там прислухалася до кожного звуку, потім тихенько прокрадалася висохлими городами ближче до лісу, зупинялася на самому краєчку заповітної стежинки, по якій такою ж темною травневою ніччю поїхав коханий з невеличким загonom вірних людей. Вдихала ще не остигле після розпеченого дня повітря, намагаючись вловити в ньому дим багаття й пахощі трішки пригорілої саламати. Вдивлялася в байдужо-холодне обличчя місяця, що прикрашав безхмарне

нічне небо, і благала зірки вказати Іванку шлях до неї – до палко коханої дружиноньки!..

Маля починало нетерпляче бити ніжною, відволікаючи Олександру від сумних думок. Вона ніжно голубила черевце, зітхала:

– Потерпи, синочку, от повернеться татонько й зрадіє за нас із тобою...

На тім розверталася і йшла назад, сумно похнюпившись. Майбутній козак продовжував бешкетувати, бити ніжками немовби тому, що занепокоєння матері передалося йому, і всією своєю поведінкою демонстрував войовничу вдачу.

– Не бійся, синку, я й без батька захищу тебе від ненависного ворога! – обіцяла Олександра, ласкаво гладила себе по черевцю, бігла додому, з розбігу стрибала на величезну м'яку перину й намагалася якнайшвидше заснути. У такі хвилини попівна відчувала, що з її коханим Іванком нічого поганого не сталося, що він живий-здоровий і от зараз, у цю саму мить всією душею рветься до неї й до їхнього майбутнього синочка...

В одну з таких божевільних від розлуки ночей вона дійсно почула цокотіння кінських копит і вибігла зустріти коханого... але, на щастя, вчасно помітила, що коні під вершниками були напрочуд низькорослими, а сам загін не скавав, а немовби підкрадався до околиці! Тоді Олександра стрілою полетіла на головний майдан Рогатина до набатного дзвона, а добігши – заходилася щосили смикати мотузку. За кілька

секунд околицю збудив тривожний гул небезпеки, попівна ж і далі смикала мотузку... як раптом відчула, що задихається: то кримчак накинув їй на шию аркан і смикнув жертву до себе...

Жінка спробувала крикнути, але з горла вирвався лише здавлений хрип. Татарин смикнув удавку сильніше, вона не втрималась на ногах, упала в дорожню куряву, мучитель радو скрикнув і кинувся до жертви... І тут Олександра відчула під лівою рукою камінь! Схопивши його, з останніх сил кинула кудись у бік бусурманина, особливо не цілячись...

І знепритомніла.

* * *

– Марто, що з нею?! Вона житиме?! – волав зневірений Іван Вишневецький.

– Ти, княже, не скигли, немов обікрадена базарна баба! Племянниця моя, мабуть, ще міцнішою від тебе буде, вона он козака виношує, первістка вашого...

– Марто, не бреші!!! Відповідай всю правду, коли тебе князь запитує!..

– Та буде жити, буде! З чого б їй не жити, коли в неї тільки подряпини й синці на тілі, а більше ніякого збитку?

– А чому ж вона все мовчить та мовчить, до тям не приходить?!

– Від переляку це, княже. Але нічого страшного, то ми-

неться.

– А кров?! Марто, оглянь її уважно!..

– Не її це кров, а того клятого бусурманина, якому вона голову каменюкою розкроїла.

– Марто, ти разом з її батьком!.. Ви обоє мені за все відповісте!!! Що моя дружина на майдані в таку пізню годину робила?! Чому її не охороняли, чом за нею не встежили?!

– Не репетуй, Іванку, а краще відповідай: ти ріку утримати зможеш?

– Ріку?! Яку таку ріку?..

– Та на будь-якій річці, скільки греблі не гати, однаково вода рано чи пізно перешкоди розмие і прорветься! Отак і дружину твою нічим не утримаєш: це не жінка – це ж водограй, от хто вона така! Ти їй замок на двері – вона у віконце стрибне, зустрічати тебе кинесться.

– Невже?..

– Ото ж бо й воно! Ти власну дружину ще не знаєш, як годиться.

– Так коли ж мені було пізнавати її, якщо я одразу... – мимоволі почав виправдуватися князь, забувши про те, що розмовляє, загалом-то, з незнатною простолюдинкою.

– От-от, одразу! Саме так! – знахарка невдоволено підібгала губи. – Розкажи-но краще, де тебе два місяці носило, чому звісток про себе не подавав?

– А ти подивись, що довкола коїться! То посуха, то зливи...

– Та бачу, бачу! Всі бачать! Як не бачити, коли...

– Ото ж бо! Тому кляті кримчаки аж надто далеко відступили: моїм хоробрим козакам мало не до самого Перекопу довелося дійти, щоб їх наздогнати. А там таке сталося, такого ми надивилися!.. – виправдувався далі князь, але в цю мить Олександра зненацька розплющила очі й ледь чутно прошепотіла:

– Іванку, соколе мій ясний, чи це ти?..

– Я це, я!!! – зрадів князь і обійняв молоду дружину за плечі.

– Обережніше, ведмедю!.. – пробуркотіла Марта, злякавшись, щоб у припливі ніжності Вишневецький не зробив чогось недоброго її улюбленій племінниці.

Але князь лише нетерпляче відмахнувся, Олександра ж продовжувала шепотіти:

– Як же ми тебе чекали... і я, і синочок наш!..

– А раптом дочку мені народиш?..

– Козак у неї буде, козак! – буркнула знахарка.

Не звернувши на цю репліку уваги, Вишневецький запитав заклопотано:

– Як ти на площі опинилася, коли бусурмани напали?

– Тебе зустрічати побігла, соколе мій коханий, та вчасно помітила, що коні не наші якісь, от у дзвін і вдарила!

– Це татарські спостерігачі були, сонечко моє. Пощастило тобі, що не весь загін, а тільки троє прийшли до Рогатина рознюхати, що тут і як. Ми їхнє головне військо мало не до

самого Криму відігнали, але якийсь мурза, мабуть, відокремився. Оце й були його розвідники.

– Отож я і зрозуміла одразу, що татари це...

– Спритно ж ти розправилася із клятим кримчаком, що тебе заарканив!

– Це я дитинча наше захищала!

– Дитинча!..

Геть розімлілий від щастя князь опустил голову на її величезне черево й одразу відчув удар малюсінької ніжки.

– Ай, це хто так хоробро б'ється?! – посміхнувся він, відсахнувшись.

– Це синок наш! Такий же мужній, сильний, відважний і неслухняний, усе воює та воює...

– Ой, ластівочко моя, хотів я до матері нарешті з'їздити, та дивлюся, що нікуди від тебе не поїду! За тобою наглядати потрібно, та й кримчаки щось зачастили у гості. Якщо спостерігачі вештаються – отже, до війни недалеко. Тебе в нинішньому стані везти у Вишнівець негоже – що ж, доведеться почекати, коли народиш.

Марта, спостерігаючи за молодим подружжям, зітхнула, махнула рукою й вийшла геть. Тоді Вишневецький легенько підхопив свою Олександруньку на руки, заходився носити по кімнаті й ласкаво шепотіти їй на вушко:

– Як же погарнішала ти, люба! Та таку красуню сам король за дружину взяти захоче! А тому залишусь я краще з дружинонькою коханою, отак!..

Наступного ранку Олександра прокинулася радісною й щасливою. Іванко хропів поруч. Намагаючись не розбудити чоловіка, вона потихеньку перелізла через нього й попрямувала до двох величезних, окутих залізом скринь, що від учора з'явилися в кімнаті. Але князь спритно схопив її за поділ сорочки:

– Куди націлилася, утікачко?

– Та от хочу забрати твою гостру шабельку, що лежить на отій скрині! – намагаючись вирватися з міцних обіймів чоловіка, Олександра вказала на зброю.

– Навіщо тобі шабля моя? Ще поранишся... Вистачить з тебе й того, що у скринях лежить!

– А що там?..

– Подарунки для моєї обожнюваної дружиноньки, із самого Перекопу привезені.

– Ой, хочу, хочу!..

– Але подарунки призначені тільки для покірної дружини, а не для неслухнянки, що по ночах з будинку втікає! – хитро зіщулив очі князь.

– Не хочу ніяких подарунків, окрім шабельки гострої! Вона мені потрібна, щоб під час твоєї відсутності від ворогів захиститися, себе й дитинча наше оборонити. Якби у мене минулої ночі шабля козацька була – хіба ж міг би мерзенний кримчак арканом мене упіймати, немов козу яку-небудь?!

– Козу арканом ніхто ловити не стане, – ліниво заперечив князь.

– А я б його шабелькою, шабелькою!.. – тупочучи ніжною, щебетала вона уперто.

– Та до чого тобі шабля, коли ти йому й звичайнісіньким каменем голову розкроїла?!

– А з шабелькою краще, спокійніше!..

– Та я ж тепер поруч! Подивись-но тільки, які подаруночки для тебе привіз: і шовк, і оксамит, і найтонша парча, і нитки перлів, і корали, і намиста яхонтові... Чобітки з тонкої шкіри!.. А на туфельки помилуйся – отакі тільки королівни носять!!! І все для тебе, моя ластівко.

Князь притягнув дружиноньку до себе й поцілував у солодкі вуста, проте Олександра різко відсторонилася й продовжувала гнути свою лінію:

– Дякую за подаруночки, та що ж вдієш, якщо ти знов у похід зазбираєшся?! Хто оборонить мене краще від мене самої, га?!

– Любонько, але ж!..

– То якщо не шаблю, то хоч щось для захисту мені подаруй!!! Якщо кохаєш – не відмовиш.

Загалом, що називається, наскочила коса на камінь. Олександра тупотіла ногами, присідала і підстрибувала, пхинькала – загалом, задіяла весь арсенал жіночих капризів, аби тільки витребувати у чоловіка хоч якусь зброю! Вишневецький справедливо заперечував, що не жіноча то справа – шаблею махати, списом колоти, сулиці¹ кидати, з лука стрі-

---

¹ Дротики (давньоруськ.). (Тут і далі – прим. авт.)

ляти...

Коли ситуація зробилася нестерпною, звернулися до домочадців. Почувши примхливу вимогу дочки, панотець Гавриїл крекнув, почухав потилицю й, пославшись на необхідність справити якусь чергову потребу на іншому кінці Рогатина, поспішно втік. Тіточка Марта обурилася від душі, заходилася перераховувати, які нещастя можуть звалитися на голову вагітної жінки й іще не породженої дитинки, якщо дозволити вагітній торкатися зброї.

Але не допомогло навіть авторитетне слово знахарки!.. Що поробиш з юною дурепою?! Нарешті Вишневецький втомився чинити спротив. Підійшовши до ближчої скрині, відкрив, довго порпався в речах і нарешті витяг звідти жіночу черкеську сукню з невеликим кинджалом на паску. Сукня була не найкрасивішою з привезених, та й вагітній Олександрі вона була безнадійно малою. Зате від самого лише виду кинджала молода жінка прийшла у невимовний захват! Зручне срібне руків'я, прикрашене дорогоцінними камінчиками, невеличкий булатний клинок чудової дамаської сталі з витіюватим загадковим візерунком, прекрасні піхви, інкрустовані слоною кісткою, перлами і яхонтами...

Не кинджал, а сама досконалість!

– Це саме те, що тобі потрібно, – мовив князь. – Кинджал легкий, його завжди можна сховати в рукаві. А у вмілих руках він навіть небезпечніший від найкращого меча або шаблі!

– Ой, дякую! Дякую, дякую!!! – завищавши від захвату, Олександра кинулася на шию чоловікові. Зітхнувши якимсь своїм думкам, тіточка Марта вийшла геть із кімнати, залишивши подружжя наодинці.

– Навчиш мене користуватися моїм малесеньким кинджальчиком?!

– Зрозуміло, навчу! Будеш володіти ним, як володію я, як учив мене батько. Гаразд?

– Гаразд, гаразд! Давай-но його сюди, – простягнула руку Олександра, розглядаючи дамаський клинок, як заворожена.

– Стривай, не так швидко.

Князь завбачливо відвів руку з кинджалом убік, потім повернувся до скрині, витягнув звідти найтоншу шовкову хустинку, підкинув у повітря й виставив уперед клинок. За секунду на підлогу впало дві половинки хустки.

– Обережніше з ним. Бачиш, який гострий?

– Він мій, він мій! Давай сюди!!! – скрикнула нетерпляче Олександра.

– Віддам, віддам, не хвилюйся: князівське слово твердіше від кричі, з якої викувано цей кинджал! Але віддам лише, коли навчу, як поводитися з ним, не раніше... Ти не знаєш всієї сили кинджала! Небезпечна це штука, ох і небезпечна!..

– А якщо в бою кинджал і шабля зійдуться, хто з них переможе?! – не вгамовувалася попівна.

– Якщо в бою, то шабля, хоча...

– Хоча що?

– Врахуй, ластівко моя, що кинджал – зброя таємна, тому... дивлячись який бій буде! Кинджал метнеш – ворога враз уб'єш. От якщо тільки відбити кинджал у кидку, тоді...

– А можна відбити?

– Можна й не встигнути відбити. Тоді, якщо кинджал умілою рукою кинутий, – тоді від нього вірна смерть!

– Ну, саме отака зброя мені й потрібна!

– Зрозуміло, моя ластівко, зрозуміло.

Ні батько Гаврило, ані тіточка Марта не зраділи рішенню Вишневецького навчити дружину володіти зброєю, але су-перечити не наслідилися. Через два місяці заповітний кинджальчик остаточно перейшов у повну власність попівни, від чого вона впала у бурхливий захват, а інші домочадці – у мовчазне невдоволення...

* * *

У жовтні погода вкотре за той рік зіпсувалася. Спочатку в повітрі кружляли самотні сніжинки, потім північний вітер пригнав довгі череди пухких бруднувато-сірих хмар – і почався нескінченний снігопад. Вітер здіймав сніг, що випав напередодні, й пожухле опале листя, стрімко кружляв над землею й розкидав пригорщами на всі боки. Вранішній іній, тоненький та іскристий, вкривав оголені гілки дерев, кущів, стіни похмурих будинків.

На початку жовтня Сашунька народила здорового вели-

ченького хлопчика з рудим чубчиком і неодмінною родимкою на правому плечу. Родимка була дивної форми й найбільше нагадувала... тонку вигнуту шаблю!

Знахарка Марта, що приймала пологи, оглянула немовля й лишилася задоволеною:

– Козаком буде, як я й казала! А родимка яка, родимка наша родова – а?! Ото великий воїн буде, ой великий! Рідній землі на славу, ворогам лютим на загибель. Пишайся синочком таким, Олександрунько!

Щаслива, хоча й виснажена пологами попівна розпливлася в радісній посмішці.

Немовля охрестили в церкві Святого Духа 8 листопада 1517 року й нарекли на честь святого заступника цього дня – Дмитром. Негайно ж слідом за цією радісною подією до Івана Вишневецького примчав на змиленому огирі гонець із родового замку й привіз листа від матері – княгині Тетяни: вона повідомляла, що серйозно занедужала й хоче якнайшвидше побачитися з сином.

Князеві було совісно, що за весь час після отриманого поранення він не написав їй ані слова й навіть не сповістив про всі події останнього року. Стосунки між матір'ю й Іваном були доволі натягнутими: стара княгиня не надто любила старшого сина, він же намагався не турбувати матір зайвий раз, щоб ненароком не викликати в неї осуду якихось своїх вчинків. Саме тому навіть не повідомив їй про своє несподіване одруження.

Водночас народження його первістка – спадкоємця слави князівського роду Вишневецьких – могло змінити ситуацію на краще. Іван сподівався, що якщо не йому особисто, то хоча б онукові новоявлена бабуся зрадіє, тоді він без особливих проблем перевезе свою родину з Рогатина в родове гніздо... Втім, недобре внутрішнє передчуття змушувало його відкладати цю непросту справу на потім.

І от несподівана звістка про хворобу матері сплутала всі плани! Іван зрозумів, що цього разу доведеться їхати одному, а дружину й сина як і раніше залишити в Рогатині. Мабуть, аж до наступної весни... Хлоп'я поки ще дуже мале, Олександрі необхідно відновити сили після пологів. Зима вже близько, на дорогах неспокійно – татарва швендяє... Краще почекати хоча б до весни! А поки що з'їздити додому самому, провідати матір, підготувати її до прибуття молодії невістки й онука...

Мабуть, найкраще вчинити саме так!

Збираючи чоловіка в дорогу, Олександра нишком плакала, потім заходилася благати:

– От знову ти їдеш, а ми тут самі без тебе залишаємося! Давай вже тут перезимуй, тоді всі разом і поїдемо...

– І радий би, ластівко моя, та не можу, ніяк не можу: матінка пише, що дуже їй зле, слізно благає приїхати! Нудьгує без мене, сама розумієш. Важко їй самій після того, як батько мій чотири роки тому помер. Хто ж окрім сина її підтримає?

– А ми як же, Іванку мій миленький?!

– У тебе й батько, і тіточка є! Та я можу й пару дружинників своїх тут залишити, щоб тебе охороняли... Не сама тут будеш.

– Без тебе я однаково що сама-самісінька.

– Я зараз поїду, провідаю матір і негайно повернуся, а навесні неодмінно разом у Вишнівець відправимось!

– Так це аж навесні... Іванку!..

Однак незважаючи на всі застереження, Вишневецький залишався непохитним. Відчувши всю його рішучість, молода дружина нарешті здалася:

– Добре, хай буде по-твоєму: їдь до своєї матінки, але тільки вертайся скоріше. Відчуваю я лихо, Іванку, лихо якесь кружляє над нами.

– Облиш! Нічого не трапиться...

– Пам'ятай, що швидше треба повернутися, соколе мій ясний! А ми на тебе чекатимемо – і я, і синочок твій.

– Неодмінно, моя ластівко! От відвідаю матінку, втішу її у хворобі й одразу ж, швиденько повернусь до тебе й до синочка нашого, – пообіцяв Іван.

Отак і вирішили. Хоча Олександра все ж таки ще поплакала, але вже більше для годиться.

– А раптом ти поїдеш, і ми більше не побачимось?.. – прошепотіла попівна.

Але князь не чув останніх слів коханої, тому що вже скочив на жвавого коня й на чолі невеличкого загону відданих слуг поскакав до матінки у Вишнівець.

* * *

Не відав щасливий чоловік, що зла доля розлучає їх назавжди! Про це знало лише серце молодії дружини. Знало – і мовою серцевого болю кричало, як могло: не кидай мене тут саму, забери із собою, збережи й захисти!!!

Шкода, що грубе чоловіче вухо дуже часто не чує благоання й не розуміє мови чуйного жіночого серця: так було і цього разу...

Наслідки виявилися фатальними для всіх.

Що ж сталося з ними такого, чого не очікував і сам князь?..

Глава 4

Підлість

Вишнівець, грудень 1517 року.

Прибувши додому, Іван Вишневецький одразу ж кинувся в покої матері... й зупинився як укопаний на порозі світлиці: стара княгиня Тетяна Вишневецька (у дівоцтві – Полубенська), жива і здорова, сиділа за широким столом, що ломився від страв, і трапезувала зі старим приятелем свого покійного чоловіка – із Семеном Олізаром.

– Матінко?!

Жоден м'яз не смикнувся на обличчі старої княгині, ніщо не змінилося в її величній поставі. Вона не кинулася назустріч синові, залишилася сидіти на своєму місці у звичній для себе гордовито-монументальній позі. Хіба що ледь помітно повернула голову у бік новоприбулого і доволі сухо, через губу процідила, звертаючись чи то до нього, чи то до співтрапезника:

– А от і синок мій нарешті з'явився, не запилився.

– Так взимку ж можна і не запилитися! – у тон їй мугикнув Олізар.

– Матінко... то ви хворі чи здорові?! – Іван відмовлявся вірити власним очам. Що це означає?! Адже мати писала, що занедужала, що їй зовсім зле, і тому їм потрібно негайно побачитися...

– Хвала Богові, синку, твоїми молитвами жива-здорова, як бачиш! – продовжувала єхидствувати стара княгиня.

– Моїми молитвами?! – здивувався Іван.

– Ну так, природно! А що, хіба ж ти не молив Господа про здоров'я твоєї старої немічної матері, перед світлими очима якої ти, невдячний син, не з'являвся он уже скільки часу?!

Вона кинула на ошелешеного Івана підозрілий погляд.

– Молився, ясна річ, але!..

– Тоді чому ти дивуєшся, синку?..

Вражений віроломством матері, молодий князь затремтів від обурення. Це ж треба настільки безбожно брехати... і почуватися при цьому настільки безтурботно!!! Побачивши таку його реакцію, стара княгиня мовила діловито:

– Ти, синку, присядь поруч зі старою матінкою, відпочинь з дороги, поїж-попий досхочу. Як бачиш, до нас Семен Олізар у гості навідався. Та не просто так, а в досить важливій невідкладній справі, про яку клопоче й переді мною, і перед твоєю княжою милістю...

Кинувши на мовчазного гостя не надто люб'язний погляд з-під насуплених брів, Вишневецький опустився на лаву поруч із матір'ю й мовив сумовито:

– Ну, в чому там справа?

– Ми тут порадилися з гостем нашим... – обережно почала стара княгиня, однак зненацька зам'ялася й після крихітної, ледь помітної паузи заходила нерозбірливо мимрити: – Загалом-то, синку, справа ця давно вже обдумана... Не

знаю тільки, чи пам'ятаєш ти... Це ж батько твій, нині покійний... А ти тоді малим був надто, щоб...

– Щоби що?!

Вишневецький надто добре знав свою матір, тому зрозумів: недарма вона змінила тон, ох недарма! Напевно замислила щось негарне.

І тут не витерпів Олізар:

– Та проста справа – простіше нікуди! Непогано би об'єднати й наше майно, і нашу могутність, і наші володіння – от і вся справа!..

– Як, тобто, об'єднати?..

– Та отак: ти, Іване Михайловичу, – купець, а в мене товар для тебе є!

– Що-о-о?!

Від несподіванки Вишневецький підхопився, та настільки різко, що ледь не перекинув лаву. Княгиня при цьому мало не гримнулася на підлогу й усиділа тільки тому, що вчепилася у стільницю.

– А що чуєш, Іване Михайловичу! Все, як між добрими людьми заведено, за старою угодою батьківською.

– За якою такою угодою?!

– Була угода, була, сам знаєш, – кивнула стара княгиня.

– Та справа ж ця давно вже порохом пішла!..

– Синку, ти ж прекрасно розумієш!..

– Не розумію.

– Батько твій покійний, царство йому небесне, не тільки

не заперечував би, але навіть дуже порадив би такому союзу.

Вишневецький заскрипів зубами від злості. Та що ж це діється?! Він залишив родину, поспішив до матері, нажаханий думкою про її передсмертне становище... а матуся тут, виявляється, живісінька-здоровісінька!!! Та ще й до того ж займається улюбленою своєю справою – плете інтриги, намагається командувати дорослим сином...

– Угода хоч і стара, але дорожча від будь-яких грошей. Такі справи, Іване Михайловичу, – розважливо мовив Олізар.

– Ні вже, не вийде!.. Нічого у вас не вийде. Не бажаю недоїдків із Сангушчиного столу, – прошипів крізь стиснуті зуби молодий князь, кинувши на гостя недобрий погляд, потім додав, звертаючись до матері: – Дякую вам, матусю, смачно пригощаєте!

І широким кроком попрямував до виходу. Княгиня залишилася за столом, гість кинувся слідом за розгніваним Іваном.

Олізар колись давним-давно заприятелював з покійним князем Михайлом, незважаючи на те, що був, по-перше, далеко не настільки знатним, а по-друге – на десять років старшим. Втім, емоційний, сміливий до безрозсудства Михайло і практичний, розважливий Семен прекрасно доповнювали один одного. Їхня невеличка зведена дружина, що складалася з вірних козаків, користувалася повагою всієї околиці. У діях проти татарських навал добре продумана Семеном тактика засідок і раптових ударів підкріплювалася відмінно по-

ставленою у Михайла розвідкою.

Час минав, і шляхи друзів почали потихеньку розходитися. Спочатку Михайло одружився й зайнявся облаштуванням маєтку. Ні, бойові товариші зв'язку не втрачали, але все-таки обмін посланнями й рідкі візити в гості – це вже не те...

Але потім і Семен улаштував своє життя, причому досить вдало: ще б пак, за дружину йому дісталася іменита й родовита княгиня з роду Острозьких – родичка самого князя Костянтина Острозького!!! Здавалося б, разом із цим шлюбом Олізар нарешті одержав від життя всі можливі блага: і величезний посаг, і становище у суспільстві... Чого ж іще бажати?!

Діти в них народилися майже одночасно: у Михайла – син Іван, у Семена – дочка Настуся. Щасливі батьки вирішили неодмінно оженити їх, коли виростуть. Іванко був досить емоційним хлоп'ям, Настя ж, як і все жіноцтво з родини Острозьких, – надзвичайно гарною й лагідною. Чутки про спокусницю розбурхували чоловічу уяву, подивитися на дівчинку приїжджали імениті персони...

Отут Семен і порушив слово, у 1512 році видавши красуню дочку за Януша Михайловича, князя Сангушка-Косицького, за що одержав у подарунок маєток Белашов! Настя, зрозуміло, наплакалася досхочу – тим паче, злі язики посилено розпускали плітки про прокляття, що витало над родиною Сангушків. Але батько стояв на своєму, і дочка зрештою упокорилася: а що тут вдієш?! Іван же так легко заспо-

коїтися не міг. Щоб розвіяти сум, зібрав невеличкий загін і поїхав патрулювати межі своїх володінь.

Тим часом, сімейне щастя новоспеченої княгині Сангушко-Коширської тривало недовго: усього через якихось два роки заповзятливому Олізару довелося підшукувати Настусі нового чоловіка... Та налякані чи то родовим прокляттям Сангушків, що цілком могло перейти на його дружину, чи якимись іншими обставинами, але наречені тепер обходили десятою дорогою колись заavidну наречену.

Отоді-то і згадав Семен Олізар про стару угоду зі своїм покійним товаришем Михайлом Вишневецьким. А й справді, чом би не виконати її?! А що Настуся побувала за іншим?.. Ну, то й що такого! Був у неї чоловік Януш Михайлович Сангушко-Коширський – і нема його, як не було, а буде тепер у чоловіках Іван Михайлович Вишневецький!!! І ім'я ж однакове в них обох: Іван Михайлович! Яка фатальна випадковість... Зате дітей у першому шлюбі не нажила, натомість статок і становище в суспільстві прижила!..

Окрилений надією, Олізар прибув у родовий маєток князів Вишневецьких, але Івана не застав, знайшовши тут одну лише княгиню Тетяну. Втім, заповзятливого Семена ця обставина не збентежила. Швидко знайшовши спільну мову зі старою вдовою, він нишком заговорив про листа, в якому непогано б висунути аргументи, проти яких жоден син не встоїть! Піддавшись умовлянням Олізара, княгиня написала фатальне послання, де в основному йшлося про нібито

погане самопочуття матері й палке бажання побачити сина хоч би перед смертю...

Пастка була розставлена вмілими руками.

Зрозуміло, «дичина» попалася – інакше й бути не могло!..

– Стривай, Іване, не гнівайся на матір, – гукнув Семен молодому князеві, щосили намагаючись наздогнати його.

Втім, Вишневецький ніяк не відреагував на окрик.

– Та не біжи ти від мене, немов очманілий!..

Тепер молодий князь зупинився, обернувся до Олізара й неприязно процідив крізь зуби:

– Ніколи я ні від кого не тікав, ще чого...

– Ну, ясна річ! Ти незмінно відрізнявся гордістю й хоробрістю, – відхекуючись після швидкої ходи (майже бігу!), Семен зупинився перед Вишневецьким і заговорив якомога м'якше: – Я так давно не бачив тебе! Ти за цей час виріс, змужнів... Просто орел, як я подивлюся! А між іншим, я тебе пам'ятаю всього лише п'ятнадцятирічним хлоп'ям... Коли батько твій покійний Михайло вкотре збирався в похід на бусурман, коли вирішив тебе із братом твоїм Олександром прихопити – пам'ятаєш?..

– Чого б не пам'ятати, – процідив крізь зуби Вишневецький.

Олізар же продовжував у колишньому піднесеному тоні:

– Ох, яким же хвацьким вояком був твій батько! А ти весь у нього вдався і вродою, і статтю...

Очі Олізара заблищали демонічним вогником. Чим дов-

ше слухав Іван його слова, тим глибше поринав у спогади. Потихеньку очі його почали злипатися: позначилася втома після довгої дороги й загальна тяжка гнітюча атмосфера рідної домівки.

Мати завжди уявлялася Іванові не жінкою із плоті та крові, а такою собі величною кам'яною статуєю. Він щиро дивувався батькові: як цей життєрадісний, жвавий лицар уживався з кам'яною скульптурою, у якої ну зовсім не було ні почуттів, ані емоцій – сам лише суцільний тверезий розрахунок?! Не дивно, що після смерті старого князя Михайла син просто втік з рідного дому, щоб тільки не стати таким, як його мати – безжальним і безсердечним. Молоде трепетне серце Івана прагнуло насиченого життя, скороминущих розчарувань, палкого кохання – загалом, усього що завгодно, аби не життя за раз і назавжди встановленим церемоніалом!!!

– Отож, дорогий ти мій Іване Михайловичу, у мене до тебе пропозиція, якщо ти ще не забув про це...

Слова Олізара повернули Вишневецького до реальності.

– Що?..

Судячи з реакції, він і досі не отямився остаточно, тому Семен продовжив жваво:

– Сподіваюся, ти все ще не забув мою красуню Настусеньку?..

– Як же її забудеш, – неохоче мовив Вишневецький.

Незважаючи на досить безсторонню розмову, що тіль-

ки-но відбувалася у материній світлиці, тепер, за відсутності старої княгині, йому не хотілося сваритися з Олізаром. Зрештою, це ж славетний воїн, товариш його покійного батька... хоча, зрозуміло, він не вирізнявся ні високою моральністю, ані шляхетністю...

– Отож я й веду весь час про те, що дочка моя тепер знову вільна, – тон Олізара зробився урочистим.

– А я, здається, повідомив у присутності моєї шановної матінки, що не хочу харчуватися недоїдками із Сангушчиного столу... Та й не можу....

– Але послухай-но, хоробрий мій лицарю Іване Михайловичу!..

І Вишневецький не стерпів. Вирішивши завершити настільки неприємну бесіду одним махом, він мовив холодно:

– Мене ця пропозиція анітрохи не цікавить, бо я вже одружений.

Потім розвернувся й пішов геть – хотілося будь-що виспатися з дороги.

Такої відповіді Олізар ніяк не очікував!!! Сказати, що він був ошелешений, – це не сказати нічого!.. Дещо заспокоївшись, він злодійкувато озирнувся на всі боки, щоб з'ясувати, чи не чув хто останніх слів молодого князя. Здається, довгий замковий коридор був порожнім... Семен постояв якийсь час, збираючись із думками, потім поспішив до старої княгині. Знайшов її там же, де й залишив, – у світлиці за столом.

– А до речі, можна поцікавитися, звідки це приїхав ваш

синок? – немовби ненароком запитав він, ледь переступивши поріг кімнати.

– Приїхав... ну, і приїхав собі! А користі, як бачите, ніякої, – відгукнулася Тетяна, замислено граючись улюбленою срібною ложечкою.

«Або баба ця просто надзвичайна лицемірка, краща від мене самого, або їй невідомо те, що вже відомо мені, або з глузду з'їхала й геть нічого не пам'ятає», – вирішив Олізар і продовжив обережно:

– Бачу, що ніякої... Але от якби довідатися точно, звідки він з'явився!.. Може, я б зміг зрозуміти, чого це молодий князь не в дусі?!

– З Рогатина, з ненависного Рогатина, – мовила стара княгиня.

– А що у нього там, у тому Рогатині? І чому це вільне місто ненависне вашій князівській милості, дозвольте поцікавитися?..

– Не знаю я, у тім-то й річ, що не знаю! – Вона відірвала нарешті погляд від яскравих відблисків, віддзеркалених сріблом ложечки.

– Як це не знаєте?..

– Отак не знаю! Він – невдячний, зовсім не бажає розмовляти зі своєю матінкою, що народила його на світ Божий, – у голосі княгині прорвалися досі стримувані нотки обурення й образи. – Одне тільки знаю: як доповідали мені слуги мого непутящого сина, Іван Михайлович спочатку просидів

у Рогатині весь кінець минулого року, зиму й весну цього, потім виїхав звідти, згодом повернувся знову. Затіває щось, по всьому судячи...

– А більше його слуги ні про що таке підозріле не згадували? – обережно поцікавився Семен.

– Кліщами не витягнеш! – від роздратування вона гепнула кулаком по столу.

– А послали б вірних людей довідатися, що там, у Рогатині, відбувається...

– Ще чого, стану я за власним сином шпигувати!..

– А якщо я дізнатися спробую? – обережно запропонував Олізар.

– А чом би й ні?! Спробуйте...

Втім, у голосі старої княгині відчувалася безнадійність. На цьому Семен попрощався, вийшов у відведені йому покої, а потрапивши туди, насамперед велів покликати до себе повірника у найтемніших справах – Прохора, за надійність і готовність у будь-який час стелитися хазяїнові під ноги прозваного Копилом². З ним мав півгодинну таємну нараду, після чого відпустив слугу, сам же повалився на широку лаву, розтерзаний найпохмурішими передчуттями.

Копил повернувся вже глибоко вночі.

– Ну, що тобі вдалося дізнатися?

За час відсутності слуги Олізар не заплющив очей. Бу-

---

² Копил – дерев'яна підощва, що вшивалася в чобіт у добу Середньовіччя, згодом – чоботярська колодка.

ло видно, як сильно він стомився від очікування найменшої звістки.

– Дізнався, хазяїне, вивідав усе, що тільки можна було вивідати!

– Ну що?..

– Кепські справи.

– Тобто?!

– Дружину там, у Рогатині, молодий князь Іван Михайлович має.

– Що-о-о?!

– А що чуєте: справжню законну дружину! У неї, до того ж, ще й немовля від князя народилося. Хлопчик...

– Ти що верзеш, мерзотнику! Коли ж він устиг?..

Розгніваний Олізар схопив слугу за комір сорочки й притягнув до себе, але Прохор напівпридушеним голосом просипів:

– Говорю, як на сповіді!.. Та й навіщо мені брехати?! Що я, зовсім з глузду з'їхав, щоб на самого князя Вишневецького наклеп зводити?..

Насилу опанувавши себе, Семен відпустив вірного слугу, впав на лаву й простогнав:

– І звідки, скажи мені, ці баби проклятущі беруться?! Вічно підлізуть під найзавидніших наречених, усі плани поплутають...

Слуга розсудливо промовчав, чекаючи, коли хазяїн заговорить знову. І той спитав:

– А чого ж його власна мати про таке ні сном, ні духом?..

– Минулої осені татарва клята князя підстрелила, його до-
везли куди найближче – просто в Рогатин тобто. Там його
місцева знахарка лікувала... А слуги побоялися матері-кня-
гині розповісти про таку справу: відомо, що стара норів кру-
тий має!

– Ну, а згодом?

– А потім уже сам князь заборонив їм паякати про все
це: адже доки він у Рогатині відлежувався та від важкої рани
одужував, то закохався, а потім уже й оженився.

– А ти як же довідався про всю цю справу?

– Та як, як!..

Копил на секунду потупився, після чого заявив з несподі-
ваною рішучістю:

– Та дуже просто: підгледів і підслухав – чого вже там!..

– А тебе самого ніхто не помітив, доки ти підглядав та
підслуховував?

– Мене?! А хто на слуг увагу звертає, нас же навіть за лю-
дей не вважають...

Прохор подивився на хазяїна з докором: мовляв, не
кривдьте вірну, всім серцем віддану людину настільки нік-
чемними підозрами...

– Ну, добре, добре! То що ж ти підгледів?

– А те, як молодий князь Вишневецький, відіспавшись із
дороги, спершу листа якогось написав, потім гукнув свою
людину, вручив те послання й наказав суворим тоном: «Мчи

у Рогатин, віддай це моїй обожнюваній Олександрунці. На словах же передаси: нехай замість мене синочка нашого, дитятко моє любе, поцілує. І нехай незабаром чекає на моє повернення. Я у матері день або два побуду, не більше – сил бракує довше розлуку з коханою дружинонькою винести! Але все ж таки треба деякі справи вдома залагодити. Тим паче, що по весні хочу молоду дружину з дитятком з Рогатина сюди перевезти». Сказав усе це – і пішов геть. А слуга той миттю в дорогу збиратися почав. Ну, а я сюди, до вашої милості...

– Та-а-ак, погані справи, зовсім погані... – Олізар лише потилицю почухав, досадуючи на зовсім непередбачену перешкоду.

– Куди вже гірше, – обережно підтакнув Копил.

– Так ти б краще порадив, як із цією справою бути, а не гугнявив отут мені!.. – миттю напустився Семен на слугу.

– Отже, коли у князя дружина молода в Рогатині...

– Та ще й синок у них, не забувай!...

– Тобто, ви б хотіли, щоб вони зникли звідти?

– Зникли?!

Хазяїн і слуга уп'ялися один одному в очі й досить довго мовчали. Першим не витримав Прохор:

– Щоб вони зникли, це влаштувати можна було б, якби...

– Якби та якби! – розлютився Олізар. – Якщо мені потрібно, то й нехай зникнуть вони обоє, щоб навіть сліду їхнього на цьому світі не залишилось!..

– Часу надто мало, – поскаржився Копил. – Князь сказав гінцеві своєму, що всього лише днів на два у Вишнівці затримається, не більше...

– От і поміркуй, як би влаштувати так, щоб ці двоє з Рогатина за два дні зникли!

– Воно б і нічого... можна й за день упоратися. Можна б навіть і скоріше, та от тільки...

– Що?..

– Стривайте, ваша милосте, стривайте, дайте поміркувати...

Хвилин десять Копил мовчав, завмерши посередині кімнати й обхопивши потилицю долонями. Коли ж Олізар почав виявляти ознаки нетерпіння, поставив найменш очікуване запитання:

– А що, якби на вільне місто Рогатин зненацька кримчаки напали?..

– Ну, напали б, і?..

– І з-поміж інших убили б або забрали в полон цю саму новоявлену княгиню – а?!

– Та-а-ак!..

Крекчучи, Семен дрібненькими кроками наблизився до слуги й, зазираючи йому просто в очі, зашепотів:

– Непогано... Непогано було б, якби не в полон по гнали, а відразу ж на місці повбивали... Бо Іван за живою коханою, мабуть, навздогін кине́ться! Отже, нехай краще на місці прибіють обох.

– Можна й на місці, – погодився Прохор. – Ну, підстрелили... Буває ж, хіба ні?

– Буває, ще й як буває, – погодився зі слугою хазяїн. – Тоді моїй Настусі шлях під вінець із князем Вишневецьким миттю відкрився б.

– Завжди радий прислужитися своєму панові! – хитро посміхнувся Копил.

– Облиш радіти! Ти насамперед скажи, як нам з бусурманами звестися й домовитися?! За якихось два дні...

– Не переймайтеся такими дрібницями, ваша милосте! Ви стільки разів громили загони кримчаків, що відбитої у них зброї...

– От-от: громив!

На обличчі Олізара був написаний непідробний розпач, коли він продовжив розвивати свою думку:

– Чого доброго, як довідається татарва клята, хто по слуги від них просить, то й не захоче жодної справи мати з моїми посланцями! А у нас часу обмаль...

– Ніхто нічого не довідається й не запідозрить, не турбуйтеся!

– Як це не довідається?! Як, тобто, не запідозрить?! – стопів Семен.

– Та отак! – смиренно мовив Прохор, відразу припав вухами до хазяйського вуха й щось швидко зашепотів. По мірі розуміння почутого вираз обличчя Олізара змінився спочатку на спокійний, а потім і на досить задоволений. Старий від-

сторонився від слуги, розправив плечі, ляснув його по спині й вигукнув радісно:

– Ну, Копил, ну, хитрун!.. Ну й надумав же ти, чесне слово!..

– Завжди радий прислужитися вашій милості!

– Так-так... А як же ми довідаємося, де саме в Рогатині живе новоявлена князівська дружина?!

– Та простіше простого: простежимо, куди гонець Вишневецького поїхав.

– А ти, часом, не додумався наказати комусь із...

– Наказав, зрозуміло, – підтвердив Прохор. – Ще не знаючи навіщо, але наказав простежити за гінцем, не привертаючи до себе зайвої уваги. Тому до моменту нападу на Рогатин буде відомо, на який саме будинок напасти. Про всяк випадок можна буде й сусідів пошерстити, щоб уже напевно...

– Та-а-ак!

Олізар знову ляснув слугу по спині, підкрутив сиві вуса, крекнув від задоволення й мовив рішуче:

– Ну що ж, хитрун, дій! Бог тобі на допомогу...

Рогатин, кінець 1517 року.

Татари напали перед самим світанком. Почалося з того, що спалахнули дахи двох сараїв у садибах, розташованих на самій міській околиці. Вогненні відблиски затанцювали на стінах кімнати, де спала Марта, однак знахарка прокинулася, лише коли у двері дрібно затарабанили чийсь слабенькі

кулачки.

– Біда яка, тіточко Марто!.. – скрикнула, влітаючи в будинок разом із клубами морозної пари й диму, сусідська дівчина Любаша. – Кримчаки налетіли, залишені вашим князем охоронці вбиті лежать, от матінка й послала мене до вас сказати, щоб...

– Сама бачу! – обірвала її слововилив знахарка. І без того все зрозуміло: зовні долинав стукіт копит, кінське іржання, свист і хвацьке гикання.

– Дякую тобі, дівонько, біжи геть звідси!

Вони кинулися урозтіч: Любаша – назад на вулицю, тіточка Марта – до племінниці. Ледь переступивши поріг кімнати Олександри, заводала що є сили:

– Вставай, племінничко, лихо сталося: бусурмани налетіли! Бери синочка – і бігом до панотця в церкву, ховайся там у підвалі!!!

Олександра миттю схопилася на ноги, вкутала немовля у ковдрочку, поклала до великого кошика. Передавши дорогоцінну ношу тіточці, закуталася в теплу хустку (незважаючи на грудневий мороз, одягатися тепліше не було часу), підхопила кинджальчик, що лежав в узголів'ї ліжка, не впустивши шансу коротко висловитися із цього приводу:

– Ну от, тіточко, тепер, мабуть, згодиться!

– Біжімо звідси!!! – розсерджено гримнула Марта, неприязно поглядаючи на марну на вигляд зброю в руках молодії матері.

Вони кинулися геть із будинку... але діставшись вхідних дверей, разом відсахнулися: просто на порозі застигла горілиць Любаша, із грудей якої стирчала довга стріла! Жаліслива Олександра зойкнула, схопила її за плечі, відтягла назад у будинок. Втім, занадто пізно: сусідська дівчина вже не дихала.

– Тіточко Марто!.. – зі слабкою надією в голосі звернулася Олександра до знахарки.

– Я тут безсила, – зітхнула та.

– Але ж ми з Любашею майже однолітки!..

– Їй уже нічим не допоможеш, а тобі от про кого думати потрібно! – нагадала Марта, потрясаючи в повітрі кошиком із немовлям. – А тому, племінничко, давай-но звідси назад...

– Куди це назад?! – здивувалася Олександра.

– Та не на двір же! Там татарва, тож мерщій назад у будинок і через віконце...

Зненацька вогненний відблиск зметнувся прямо перед розкритими дверима, потім нагорі щось затріщало, потягнуло димом.

– Дах підпалили, кляті нехристи! – простогнала знахарка. – Ну, Олександрунько, коли не хочеш тут заживо згоріти, а бажаєш дитинча своє врятувати та чоловіка коханого дочекатися – тоді геть звідси! Хутко!..

Не барячись більше ані секунди, жінки кинулися до тильної сторони будинку, розчахнули вікно, вискочили через нього на засніжений город, перетнули його й метнулися на

темну вуличку, що вела до храму... От уже й церква Святого Духа зовсім поруч, як раптом перед ними вирости дві чоловічі фігури: широкоплечі присадкуваті силуети, лисячі шапки на очі насунуті...

– Тіточко, тримайтеся позаду! – прошипіла Олександра, затуляючи собою знахарку. Попівна розуміла одне: за спиною – найдорожчі для неї люди, перед нею – люті вороги...

Далі все відбулося в лічені секунди. Татарин, що стояв ближче, кинувся на нібито беззахисних жінок, але одразу лантухом звалився на сніг, судомно хапаючись за перерізану горлянку.

– А-а-а?! – скрикнув його товариш чи то від несподіванки, чи від переляку. Олександра кинулась до нього, зробила різкий випад, як навчав Іван... і от уже другий татарин, моторошно завиваючи, корчився біля її ніг з розпатраним черевом, намагаючись утримати кишки, що лізли назовні.

– Олександр-у-унько-о-о!.. – видихнула вкрай здивована Марта. Немовби відчувши небезпеку, немовля у кошику завовтузилося й запхинькало.

– Хутчіш, хутчіш! – попівна рішуче підштовхнула тіточку вперед, до темної громади церкви Святого Духа. Марта дісталася жаданої мети першою, потягнула за величезне мідне кільце... але двері й не подумали піддаватися! Як це ставалося дедалі частіше, Гаврило замкнувся у храмі, щоб в обіймах із сулією сивухи провести «цілонічну молитву за спокуту своїх і чужих гріхів» – амінь!.. Міцно обійнявши ко-

шик з дитинчам лівою рукою, правою знахарка заходилася калатати у двері щосили, несамовито волаючи:

– Відчиняй, іроде! Відчиняй, мерзотнику!! Тут лихо сталося, а він!..

Олександра спочатку теж приєдналася до тіточки, але потім відступила подалі й пильно вдивилася у темряву. Їй здалося, що не о-о-он там далеко, а зовсім поблизу, навіть десь поруч у півтні причаїлася смертельна небезпека...

– Відчиняй, п'янице, щоб тобі незатишно було й на тім світі, і на цім!!! – басила знахарка.

За дверима нарешті почулося тихе шкарбання і невиразне бурмотіння священика.

– Відчиняй, гаде повзучий, гнидо, паразита кавалок!!! Відчиняй, бо!..

Щось просвистіло в повітрі. Наступної миті тіточка Марта якось безглуздо змахнула вільною рукою, схлипнула й, не випускаючи кошика з дорогоцінною ношею, упала на коліна, потім звалилася долілиць на притоптаний біля входу в церкву сніг. З її спини між лопатками стирчала довга стріла.

– Тіточко!.. – видихнула Олександра. Першим її намаганням було кинутися до знахарки і з'ясувати, чи можна їй допомогти, але!..

Але щось зупинило молоду жінку, змусило озирнутися... І вона зрозуміла, де саме причаївся ворог!!! Не роздумуючи більше, замахнулася й навмання метнула кинджал туди, звідки виходило відчуття небезпеки. Й одразу повали-

лася убік. Друга стріла просвистіла біля самого вуха: Олександра відхилилася вчасно. З п'ятьми ж долетів лютий крик: зважаючи на це, кинджал, мабуть, що поцілів!

Тільки тоді вона кинулася до знахарки, перевернула на бік...

Марта була мертвою.

Тут нарешті рипнули двері церкви, і п'яний голос панотця Гавриїла мовив здивовано:

– А що сталося?..

– От вам, батечку, візьміть!

Олександра ткнула йому в руки кошика з онуком, який тихесенько пхінькав, штовхнула в глиб храму й хотіла вже піти туди ж. Але в цю мить запалахкотів солом'яний дах на одному із сусідніх будинків, і у світлі вогню, що опромінило вулицю, вона побачила того самого лучника, що вбив тіточку Марту й ледь не підстрелив її саму. Щось настільки надзвичайне було в його зовнішності, що молода жінка закрила двері церкви й повільно пішла до застиглого нерухомо татарина, з лівого ока якого стирчало руків'я її чудового кинджальчика.

Але тут із провулку вискочили ще двоє татар! Зрозумівши, що втекти від супостатів не вдасться, та й, кинувшись у церкву, вона вкаже шлях до свого батька й немовляти, Олександра кинулася до мертвого лучника. Перш ніж бусурмани встигли будь-що второпати, один з них уже валився на сніг, розкинувши руки: попівна встигла висмикнути свою зброю

з очниці вбитого раніше супротивника й метнути в наступного.

І тут сталося щось неймовірне: при падінні татарська лисяча шапка звалилася з голови чергового ворога, і в танцюючому світлі недалекого полум'я Олександра побачила на його щоках і підборідді... широку густу бороду!!!

Але ж таких борід у татар ніколи не буває?!

Якщо й росте щось, то кілька жалюгідних ріденьких волосинок...

То що ж це таке?!

Раптом страшний здогад саянув у мозку молодої жінки. І була ця проста, здавалось би, думка настільки несподіваною, що геть паралізувала її волю. Бажання захищатися зникло, вона розпрямилася, опустила руки. Тепла хустка сповзла з голови, оголюючи пишну руду гриву неслухняного волосся з коси, що розтріпалася.

– Ну що, стерво, твоя взяла? – процідив другий уявний татарин, пильно розглядаючи її й найменшої уваги не звертаючи на товариша, який валявся біля його ніг з кинджалом, що стирчав із правого боку грудей, трохи вище печінки.

– Ой, а ви хто такі? – промимрила Олександра неслухняним язиком.

– А от це тобі знати зовсім ні до чого! Копил про всю цю справу п'ятякати не велів, бо якщо багато знаєш – мало живеш! Втім, і жити тобі...

Наступної ж миті щось величезне й важке опустилося по-

заду на її тім'я. У голові хруснуло, світ вибухнув і розтанув. Непритомна Олександра впала на втоптаний сніг, залитий кров'ю вбитих нею ворогів.

* * *

- Ну що, знайшли попка?
- Нема його ніде, наче й не було!
- А вилупка князівського?!
- Теж немає!
- А куди ж вони поділися?!
- Та хтозна!!! Може, у хаті живцем згоріли?!
- Ех, теж мені!.. Хату ж треба було спершу оглянути, а вже потім підпалювати...
- Та я ж начебто стріляв у бабу, що на поріг звідти вискочила!
- Стріляв – ну то й як?..
- Ну, і начебто поцілив...
- Так поцілив чи начебто?!
- Не знаю: начебто поцілив...
- Так вона ж тут, у нас тепер!
- Ну, у нас...
- Тоді у кого ж ти тоді стріляв?!
- Не знаю...
- Бовдур!!!
- Винуватий...

Трохи помовчали.

– А це стерво – це хоча б вона?!

– Та вона, вона! Хто ж іще...

– А ти певен?! Помічнички чортові, дурні пустоголові!..

– Та кому ж і бути, як не їй?! Сказано ж: руда бісиця, вогонь-баба!

– Оце вже точно: ця що руда, то вже руда, згоден! Рудіше не буває...

– Отож я й кажу: вогонь-баба! Ти подивись-но, скільки вона хлопців наших однією лівою поклала: двох біля хати, одного у провулку... Та ще й четвертого проміж ребер!.. І все одним-єдиним кинджальчиком. Відьма, чиста відьма!!!

– А може, і справді відьма?!

– Еге ж! Тоді зрозуміло, як вона з хати вискочила, коли я її підстрелив, а потім у провулку опинилася!

– Точно! Тут усе зрозуміло, чому вона не здохла, коли я її кийком уперішив: відьма ж!..

– Твоя правда: дрючком по тім'ячку дістати й не здохнути...

– Так відьма ж, відьма, ясна річ!

Той, що говорив, тицьнув носком важкого чобота Олександру, що лежала біля його ніг непритомна. Попівна сіпнулася, слабко застогнала, але очей не розплющила.

– Жива!..

– Живісінька, нас усіх, мабуть, переживе ще, коли ми її от зараз же, негайно віку не вкоротимо...

– Послухай-но, а якщо відьма вона, то з якого ж лиха до церкви бігла?!

– А слідом за тіткою своєю!..

– Так відьма ж!..

– Ну то й що?! Будинок-то зайнявся, от і кинулася до церкви. Навіть чорт починає Богові молитися, якщо не знає, як викрутитися, а вже відьма й поготів з палаючого будинку в церкву рятуватися побіжить.

– Так, твоя правда.

Знову помовчали.

– А от тітку її навіщо вбили?! Сказано ж було зрозуміло: підстрелити жінку, що із немовлятком буде, – при чому тут баба стара?!

– А хтозна! Це ж не я стріляв, а Прос. От його б і запитати...

– Та як же його запитаєш, коли відьма йому кинджалом прямісінько в око, та й на місці поклала?!

– Ото вже точно відьма!!! Бачив ти бодай колись, щоб проста баба так запекло билася?!

– Ніколи не бачив!

– Ото й я про те саме веду!

– Зміюка!..

– Паскуда!..

Нові стусани чоботями. Новий слабкий стогін непритомної бранки.

– Послухайте-но, хлопці... а що з нею робити станемо?!

– Як, тобто, що?! Онде річка неподалік, знайдемо ополонку і...

– Не годиться! Ще по весні спливе, чого доброго...

– Ну то й що з того?!

– А те, що Копил наказав суворо: влаштувати все так, начебто татарва на Рогатин налетіла. Отже, в ополонку ніяк не годиться!

– Це чому ж?..

– А хто з вас бачив татар, які бранців в ополонці топили б?!

– А-а-а!..

– Ото ж бо й ба!

– Ну, якщо так... Тоді відвезти її подалі в ліс і закопати!

– Та ну?! Мороз землю, мабуть, не менш як на цілий аршин скував. Ти що, сам особисто берешся їй могилку продовбати?!

– Ну-у-у... не знаю тоді.

– Ото ж бо й воно, що не знаєш! А хто з вас знає?! Ти?! Ти?! А може статися, ти?!

Усі загомоніли хором у тому розумінні, що ніхто не знає.

– Погано, хлопці, вкрай погано!.. Нам би ще якось із тими впоратися, яких ця гадюка повбивала.

– Та з ними якраз усе простіше від простого: сховаємо поки що у лісі, місце намітимо, Копилу скажемо – він людиськ піджене, небіжчиків вивезе... А от з нею як бути?!

– Отже, послухайте мене, хлопці: годі прикидати-гадати,

вирішувати щось потрібно. Он погляньте, як непогода розігралася: так і мете, так і мете!..

– Хуртовина – це добре: вона всі сліди наші схоронить. Але от чого б такого із цією вогонь-бабою придумати?..

Довге мовчання.

Як раптом:

– А знаєш що... Я, здається, надумав!

– Ну, і чого ти там надумав?

– А давайте-но продамо це стерво справжнім татарам, еге ж?!

– Справжнім?!

– А що такого?! Ще й заробимо! Хоч і малий ясир³, та зайвими грошки в калитці не бувають...

– Послухай-но... але ж маєш рацію, чорти б тебе вхопили!

– Х-ха, ще б пак! Це дотепер ми поспішали, щоб раніше за князя Вишневецького в Рогатин потрапити, а тепер нас утришия ніхто не жене. Поїдемо собі спокійненько, знайдемо татар, продамо наш ясир, грошенята поділимо по справедливості...

– Тоді от що: ти запропонував – ти й роби! Бери із собою Федька...

– А чому я?!

– Тому, що я так сказав! Отже, беріть цю руду відьму із собою, несіть звідси подалі, шукайте татарву, яка тут нині так і нишпорить, продайте бусурманам – та й по всьому! Заразом

---

³ «Живий товар», бранець, раб.

шапки татарські й усе інше барахло, у яке ми наряджалися, і ще зброю також продайте якнайдешевше, не торгуючись.

– Щоб ніяких слідів, отже?..

– Авжеж, розумако, авжеж!

– Добре придумав, зробимо. А до речі, з Копилом ділитися будемо чи?..

– А його яке діло?!

– Ну-у-у, він все-таки нас сюди послав...

– То він що ж, з нами бабу цю чортову ловив, з нами під її кинджал ліз?! Може, Копилу вона кишки на сніг випустила – га?!

– Або проміж ребер тицьнула...

– У-у-у, кинджал проміж ребер!.. Бісиця!!! Хто б міг подумати... Отже, між собою все поділимо, честь по честі. І без Копила.

На тому й вирішили.

* * *

– Сті-і-ій!!! Хто такі?!

– А ви хто будете?..

Дві групи озброєних людей зупинилися одна проти іншої на неширокій лісовій дорозі. Більший загін очолював молодий князь Вишневецький. Поява півдюжини обшарпанців (серед яких один був поранений, тому товариші прив'язали його до сідла, щоб не впав ненароком з коня) саме з боку Ро-

гатина, де чекала на нього молода княгиня, здалася Іванові підозрілою. За знаком проводиря один з його дружинників виїхав наперед і мовив:

– Ми люди князя Івана Вишневецького, він їде з нами, тож дивіться, не дуже-то... Або ми кожного з вас хутко на цілу голову вкоротимо!

– Люди князя Вишневецького, кажеш?

– Так. А що?

Один з обшарпанців, що виглядав найстаршим, також виїхав уперед і мовив примирливо:

– А те, що вертаємося ми до хазяїна нашого – до Семена Олізара. Чули, нібито хазяїн гостює у матінки князя Вишневецького... Чи так це?

– Звідки ви їдете? І чому в такому жалюгідному вигляді?

– Хазяїн посилав нас у деяких справах спершу до Пніва, потім до Биткова.

– У яких таких справах?

– А от цього не скажемо!

– Навіть мені, князеві Вишневецькому?! – строго запитав Іван.

– Навіть тобі, княже, не гнівайся! Хто нас посилав, перед тим і відповідатимемо – перед хазяїном нашим Семеном Олізаром.

Розгніваний зухвалістю простолюдина, князь мимоволі натягнув вуздечку. Кінь під ним захропів, притупнув правою передньою ногою... Втихомиривши жеребця, він мовив су-

воро:

– Хоч ти й нечемний, але маєш рацію. Добре, відповідайте перед своїм хазяїном... Але якщо не помиляюся, ви зараз не із Пніва їдете й не з Биткова? І ти не сказав, що ж з вами сталося таке, що...

– Твоя правда, княже, їдемо ми з Рогатина.

– З Рогатина?!

– Звідти.

– А чому?..

– Чули ми, начебто татарва в окрузі швендяє, от і вирішили по дорозі всипати бусурманам як годиться. У Рогатині на них і наштовхнулися...

– Що-о-о?!

– А що чуєш, княже! Подивись-но тільки, онде ці кляті нехристі одного з наших пирнули.

Слідом за проводирем Вишневецький підїхав до пораненого. Як раптом!..

– Звідки це?!

Смертельно блідий князь тремтячою рукою вказав на руків'я кинджала, що відкрилося його погляду під відкинутою полою рваного, заляпаного кров'ю плаща.

– Татарин кинув, – промурмотів поранений, ледь розліпивши пошерхлі губи. – Я на нього... а він, отже, як замахнеться – і!..

Не дослухавши його, Іван міцно замружився, ткнувся обличчям у долоні й тужливо застогнав.

Безсумнівно, це був той самий кинджальчик з дамаської сталі, що він подарував своїй молодій дружині й поводженню з яким навчав її особисто. Та обставина, що слугу Олізара поранив клятий татарин, могла означати лише одне: зброя перейшла до кримчака... ясна річ, із чийх ніжних милих рученяток!!!

О-о-о, невже ж трапилося найжахливіше із усього можливого?!

Що сталося з Олександром і з їхнім немовлям-синочком?!

А зі знахаркою Мартою?..

А зі старим пияком-панотцем Гавриїлом?..

О-о-о, горе, горе!..

Але яка користь з того, щоб сидіти на коні посеред засніженого лісу?! Скоріше, скоріше туди – в Рогатин!!!

Вишневецький відвів долоні від обличчя, божевільними очима знову подивився на руків'я кинджальчика. Найбільше йому хотілося вихопити зброю з рани, пригорнутися до неї губами й цілувати, самозабутньо цілувати предмет, якого зовсім нещодавно торкалася вона – кохана жінка, його дружина перед Господом Богом і людьми...

Проте водночас князь розумів, що це найчистіше божевілля: клинок для того й залишили на місці, щоб поранений не сплив кров'ю! Витягнувши кинджал, він неодмінно вб'є хороброго козака, який ціною власного життя намагався вберегти від рук поганців Олександру й їхнього синочка Дмитрика!..

– Ну, от що, – нарешті звернувся Іван до своїх людей, – відвезіть пораненого у Вишнівець і простежте, щоб про нього подбали й поставили на ноги. А ти...

Він обернувся до проводиря обшарпанців і продовжив:

– Відправ разом з пораненим когось зі своїх, котрий слабший від решти. Інші ж, з тобою включно, поїдуть з нами.

– Як це, княже?! – спробував заперечити проводир.

Не знайшовши за потрібне хоч якось відреагувати, Вишневецький звернувся до пораненого:

– Як звати тебе?

– Захаром...

– Дивись-но мені, Захаре, лікуйся добряче! Якщо живим залишишся – збережи цей кинджальчик... просто на пам'ять:

колись він належав особисто мені, а потім надзвичайно дорогій для мене людині. Отже...

Втім, часу на подальші пояснення не було. Загони швидко розділилися, поранений під наглядом одного зі своїх товаришів і двох князівських дружинників потихеньку поїхав у Вишнівець, інші ж під проводом молодого князя помчали в Рогатин.

Однак прояснити ситуацію на місці не вдалося. Картина татарського набігу, що вимальовувалася по залишених слідах, виглядала доволі дивовижно. По всьому виходило, що татари налетіли на світанку, підпалили сараї садиб на околиці, потім декілька хат. Для чого – вгадати неважко: хотіли

викурити людей з палаючих будинків, щоб забрати ясир. Тут усе ясно й зрозуміло, але!..

Але в тім-то й річ, що єдиним рогатинцем, зниклим після набігу, виявилася дівчинка Любаша із родини, що мешкала по сусідству з Лісовськими!!! Ще підстрілили жінку з одно-річним хлоп'ям просто на порозі їхнього палаючого будинку. Вбили залишених князем дружинників і декількох чоловіків, які намагалися наскочити на бусурман хто з голоблею, хто з вилами, хто з косою. Окрім того, татарська стріла наздогнала знахарку Марту біля самого входу в церкву Святого Духа, куди, мабуть, вона кинулась рятуватися після підпалу садиби панотця...

І зрозуміло, найстрашнішим відкриттям для молодого князя Івана стала загибель його обожнюваної Олександруньки: обгоріле до невпізнанності тіло із залишком стріли у грудях знайшли майже біля самого входу в батьківський будинок, що згорів ущент.

Але в тім-то й заковика, що більше нікого з рогатинців не вбили, у полон не погнали – хіба що канчуками на скаку стьобнули!!! Що за дивний наскок такий?!

Єдине, що зрозумів Вишневецький: оскільки нікого з поранених або вбитих кримчаків (судячи з деяких закривавлених речей, що залишились на снігу, могли бути й такі!) у Рогатині не залишилося, татари, мабуть, були всього лише жменькою розвідників, що вирішили піти в дикий степ не впорожні, а хоч із якимсь ясиром! Розвідники кримчаків за-

раз, у розпал зими – це теж зрозуміло: ріки замерзли, по міцному льоду можна нестися на конях галопом, великий набіг вчинити – мила справа... Отже, варто очікувати потужного вторгнення!

Але якщо вони перебили залишених князем дружинників, що перешкодило клятим полонити більше бранців?! Невже нещасна Олександра зі своїм іграшковим кинджальчиком (який у неї, зважаючи на все побачене, відразу ж відібрали) та жменька чоловіків, озброєних чим під руку підвернулося?..

Хоча довго ламати голову над цією загадкою було ніколи, тому що потрібно було подбати про немовля. Хвала Богові, його Іван знайшов цілим і неушкодженим! Точніше, спершу знайшовся геть схибнутий від горя панотець Гавриїл. Священик сидів на порозі свого храму біля тіла знахарки Марти, обійнявши порожній кошик, повільно розгойдувався взад-уперед і монотонно підвивав у такт своїм рухам:

– Чу-у-у-ю!.. Чу-у-у-ю!.. Чу-у-у-ю!..

На всі питання навколишніх і спроби розбурхати його старий не реагував зовсім. Лише коли до нього підступив сам молодий князь, піп зненацька заволав:

– Вогонь, вогонь!!! Пропала, пропала донечка, ой, пропала!..

Схоже, бідолаха збожеволів чи то від горя, чи від пияцтва (у вівтарі храму знайшлася порожня сулія з-під сивухи), чи то від усього разом. Побачивши настільки безрадісну карти-

ну, Вишневецький відчув, як серце в грудях ледь не обірвалося від найчорніших думок. На щастя, сумні припущення не підтвердилися: виявляється, його синочку дала притулок жаліслива молодиця – парафіянка церкви Святого Духа, що нагодувала й переповила княжича.

– Поїдеш зі мною, будеш йому мамкою⁴, – розпорядився князь.

На розореній околиці Рогатина робити було більше нічого: татарські розвідники зникли, поранених і, можливо, вбитих забрали із собою, погнали як ясир одне-єдине дівчатко Любашу. Хуртовина надійно схоронила сліди.

Тепер потрібно було поховати вбитих (у тому числі юну княгиню Олександрю Вишневецьку і стару знахарку Марту) й жити далі... І готуватися відбивати великий набіг кримчаків!..

Вишнівець, початок 1518 року.

Семен Олізар після розмови з молодим князем Іваном Вишневецьким був явно не в дузі, коли прийшов у відведені йому покої й голосом, що не віщував нічого доброго, покликав до себе Прохора. До речі, слугу він обізвав «невірним псом», що також було загрозливим знаком.

Проте Копил з'явився на заклик. І, звісно ж, був негайно схоплений Олізаром за комір сорочки, притиснутий до стінки, після чого хазяїн прошипів роздратовано:

---

⁴ Тобто годувальницею.

– Ти що накоїв зі своїми людиськами, га?! Що накоїв, гнидо смердюча, розумієш?!

– А що такого?.. – абсолютно щиро здивувався Прохор.

– Тобі як було велено вчинити?!

– Зробити видимість татарського набігу – я ж це сам і запропонував...

– Ну?!

– Залишених князем дружинників повбивати, щоб не заважали, на околиці Рогатина, де, за отриманими відомостями, живе князівська дружина, людиськ з хат повикурювати, всіх бабів з малолітніми дитинчатами перестріляти, а решту...

– Так! І що ж твої паскуди накоїли?!

– А що такого?!

– Куди ця сама новоявлена княгиня поділася?!

– Її схопили, потім у лісі прибили, двоє повезли кудись подалі в хащі поховати...

Коротко розмахнувшись, Семен ударив Копила кулаком в обличчя.

– За що, ваша милосте?! – зойкнув ошелешений слуга.

– За те, що твої людиськи князівську дружину там же, в Рогатині, не прибили – от за що!!!

– Так вона ж з кинджалом була, виявляється, – хто ж знав-то?!

– З кинджалом?!

– Ну так!!!

– Одна баба з kindжальчиком проти дюжини кремезних козаків?!

Ще один удар. Цього разу Копил промовчав, розуміючи справедливість хазяйського докору.

– Мовчиш?! І правильно!

– То в чім річ, ваша милосте?! Князь же думає собі, що згоріла його коханка в хаті своїй – ну, то й нехай думає!!!

– Згоріла?!

– Так!

– У хаті своїй?!

– Ну так!..

– А хто ж там згорів, коли людиськи твої в ліс її потягнули?!

– А хтозна! Головне, щоб князь...

Третій удар в обличчя змусив Копила замовкнути.

– Та-а-ак, далі... Що з немовлям трапилося, з цим вилупком князівським?!

– Згорів він!

– Як так згорів?! І він згорів?!

– А в хаті разом з батьком цієї самої князівської...

Одразу на обличчя Копила впав черговий потужний удар.

Передчуваючи недобре й облизуючи кров з розбитих губ, Прохор з жахом вислухав наступні слова хазяїна:

– Отже, нічого поганого вилупкові князівському не збилося! А-ні-чо-гі-сінь-ко-о-о – зрозумів, бовдуре?! Виявляється, метка матуся встигла відвести свого батька до церк-

ви, туди ж віднесла й маля!!! Твої людськи церкву цю саму обшукати здогадалися?!

– Не знаю!.. – поринаючи в безодню жаху, промимрив Копил.

– Не знаю!.. Не знаю!.. – передражнив слугу Олізар. – А треба було б знати. Оскільки тепер князь Вишневецький за-
явився сюди разом зі своїм вилупком та ще і з якоюсь ново-
явленою мамкою!..

Семен замовк, щось обмірковуючи. Але раптом відпустив
слугу, відійшов до далекої стіни, впав на лаву й прорипів
слабким старечим голосом, більше схожим на стрекотіння
цвіркуна, ніж на звичайний грізний «олізарівський» рик:

– І знаєш, що запропонував мені Вишневецький?! Добре,
каже, згоден – мовляв, візьму за дружину твою дочку Насту-
сю...

– Так у чім же річ?! – здивувався Копил. – Ви ж для того
все це й затіяли, щоб...

– Я все це затіяв, щоб моя дочка від князя Вишневець-
кого діточок прижила! А тепер виходить, що мені потрібно
до своєї родини князівського вилупка прийняти, якого твої
людськи вбити не сподобилися.

– Як це?!

– Та отак!.. Вишневецький сказав: мовляв, моєму синочку
терміново мати потрібна, отже, Олізарє, візьму я за дружину
дочку твою Настусю, але з однією умовою – щоб була вона
княжичу моєму Дмитрикові ріднішою від матері рідної, ко-

тру татарва підстрелила й у хаті спалила... Нехай усі близькі мовчать про те, що не твоя Настуся його на світ Божий народила. І ти мовчи, тестю мій новоспечений. А хто княжичеві хоч слово правди бовкне, того я!.. особисто!..

Олізар зробив руками жест, немовби душив когось. І закінчив плаксиво:

– От що ти накоїв разом із твоїми людиськами вошиними – зрозумів тепер?..

Копил убито мовчав. Тоді Семен заговорив знов:

– Чи всі твої помічнички повернулися вже після тієї справи?

– Не всі: трьох князівська жінка прирізала, двоє відправилися у лісові хащі її тіло схоронити та разом і татарських речей позбутися. Щоб ніяких слідів, отже...

– Ну, тоді затям: коли додому повернемося разом з усіма – кожен із твоїх людиськ як особисту мою вдячність за отаку службу дістане по десятку батогів!

– Але ж, господарю!..

– А ти, Копиле, всі двадцять отримаєш!!!

Голос Олізара нарешті зробився колишнім – грізно-рикаючим.

– Помилуйте, хазяїне!..

– А хто помилує мене, кому чужого княжича тепер потрібно буде виховувати, немов рідного онучка?!

Слуга розсудливо промовчав.

Повернення двох шибайголів, які поїхали шукати татар і продавати їм бранку, так і не дочекалися. Що з ними стало, не відає ніхто. Може, побачивши у них не тільки непри- томну жінку, але й татарський одяг зі зброєю й зрозумів- ши, з кого все це добро знімали (і при яких обставинах!), роз- лючені кримчаки просто прирізали невдалих «купців». А мо- же?.. Втім, мало що траплялось у ті неспокійні часи!

Одне зрозуміло: якби не жадібність цих дріб'язкових бруд- них людиськ, наша історія закінчилася б досить швидко: зв'язану Олександру схоронили б під шаром труску в якомусь яру або утопили в ополонці – на тім, як кажуть, і кінці у воду...

Але, на щастя чи на нещастя, самовільне й зовсім неваж- ливе, на перший погляд, рішення Олізарових прислужників круто змінило майбутнє, принаймні, не тільки однієї гі- гантської імперії, але ще низки країн...

Що ж очікувало попереду на нещасну страдницю?

Глава 5

Бранка

Дикий степ, 1518 рік.

Усвідомлення себе поверталось повільно, накочувало і знову зникало, залишаючи по собі біль, що пульсував десь між тім'ям і потилицею, та брудно-криваві спалахи тьмяного світла, що в такт із болем розривали пітьму безпам'ятства.

Перша картинка реальності, більш-менш чітко закарбована у пам'яті, була така: вдягнені по-зимовому троє чоловіків у кошлатих шапках з лисячими хвостами (з одягу чомусь найбільше запам'яталися саме шапки) стоять один напроти іншого й про щось сперечаються незрозумілою мовою, запекло тицяючи пальцями то кудись удалину, то на речі, навалені купою неподалік. За ними видніються стриножені коні.

Дерев поблизу немає: чи то луг, чи степ. Сонця на небі не видно – його закрили низькі шаруваті хмари. День зараз, ранок чи вечір – сказати важко: зима... Так, саме зима: лежати на снігу холодно... а лежала вона саме на снігу!

Побачене породило у збудженому мозку якісь неясні, але водночас чітко пов'язані з небезпекою асоціації, що вилилися в миттєве рішення: БІГТИ, ТІКАТИ ЗВІДСИ!!!

Вона спробувала поворухнутися, однак, по-перше, виявилося, що руки туго скручені за спиною, а по-друге, навіть найнезначніший порух відбився диким розривним болем у

потилиці. Полонянка жалібно застогнала. Один із чоловіків миттю залишив інших сперечальників, підійшов до неї, легко підняв із землі, поклав собі на плече й поніс до своєї присадкуватої кобилки. При цьому, незважаючи на біль, що посилювався, бранка помітила трохи далі ще двох чоловіків – тільки ці розпласталися нерухомо, застигли у неприродних позах, а сніг довкола них був пофарбований чимось червоним.

Розглянути усе це більш детально полонянка не встигла: її саме донесли до коня, перекинули через сідло... і для вірності вдарили кулаком кудись у шию. Удар відбився у збудженому мозку вибухом нестерпного болю. Несчасна скрикнула і знепритомніла.

Наступного разу отямилася в якомусь візку: лежала просто на купі абияк навалених речей, вінчаючи цю купу і немовби ставши її прикрасою. Голова нестерпно нила, біль буквально розривав її на шматки! Спрага висушила нутро, навіть губи пошерхли. Поранена застогнала й вимовила одне-єдине слово:

– Пити...

Візок миттю зупинився, причому різке припинення руху відгукнулося в потилиці новим нападом болю. Деся збоку зарипів сніг, сіро-біле навколишнє світло майже повністю закривало обличчя темношкірого татарина з вузькими розкосими очима й чорною з легкою сивиною ріденькою борідкою. Знову її охопило почуття небезпеки, знов закортіло біг-

ти... але тепер у бранки не вистачало сил, навіть щоб поворухнутися. Тому вона повторила своє тихе благання:

– Пи-и-ити... Пи-и-ити...

Обличчя татарина на мить зникло і з'явилося знову, а на губах вона відчула щось приємно-холодне. Скосила очі: татарин тицьнув їй в обличчя пригорщу снігу. Новий спогад сплив у збудженому мозку. Точніше, не спогад, а... кимсь сказані слова: «Ану ж бо, пустунко, не смій їсти бурульки! Вони холодні, ти ж застудишся, дурненька!...»

Спогад зігрівав душу, але водночас викликав якусь сторожкість. Хто вимовив ці слова, коли? Що сталося з цією людиною... тобто з цією жінкою?!

Так-так, із жінкою... Саме із вже літньою, але такою турботливою ласкавою жінкою!..

Але сталося щось негарне: на розум спадали тривожна обстановка, незрозумілі вороги, осяяна полум'ям пожежі ніч, встромлена поміж лопаток стріла, тужливий стогін...

Смерть!!!

Але ні, ні!.. Думати про смерть ніяк не хотілося: від цього лише посилювався розривний біль у голові. Зате крижаний смак пухнатоного снігу настільки приємний... майже як смак тієї бурульки з далекого дитинства!..

Дочекавшись, коли пригорща повністю розтане, бранка просмакувала кожну крапельку холодної вологи й мирно заснула на купі награбованого барахла під розмірене порипування коліс татарського візка.

Але то були всього лише окремі картинки, що насилу склалися у щось цілісне. У всякому разі, пізніше вона ніколи не змогла б із упевненістю сказати, скільки часу й у якому напрямку її везли засніженим степом, а також хто були люди, що передавали її один одному... або що перепро-дували?!

Цього вона не знала.

Перший же більш-менш цілісний спогад мав такий вигляд. Вечір. Зовсім незнайоме і якесь чужинське, до нестями незрозуміле житло. Схилившись над нею, незнайома літня жінка намагається напоїти її запашним відваром з довгастої дерев'яної миски. Пошерхлі губи мимоволі жадібно ловлять напій, а жінка примовляє:

– Отак, Настусю, добре, добре! Пий, рідненька, пий і одужуй.

Потім крізь тупий головний біль і безперервне гудіння у вухах прорвалися стогони й приглушені ридання знесилених людей. Раптом хтось заголосив, але свиснула нагайка, тоді пронизливий крик перейшов у слабкі схлипування, які незабаром припинилися зовсім... або ж перестали сприйматися збудженим мозком.

– Настусю, ти як? – запитала незнайомка, що схилилася над нею. Поранена зрозуміла, чим викликане стурбоване за-

питання: вона перестала сьорбати відвар з піднесеної миски.

– Чому ви мене Настею кличете? – запитала, намагаючись відсунути дбайливу руку.

– А тебе тут усі Настусею кличуть через рану твою.⁵

– Через рану?.. При чому тут рана!

– Так тебе ж, дитинко, так по тім'ячку вперіщили, що там уся голова розбита! Один лише Бог милостивий знає, як ти після такого удару живою залишилася. Хіба що коса тебе врятувала – онде у тебе волосся яке пишне...

По тім'ячку?!

Дрючком, здається?!

Або каменем?..

Однак спроба згадати подробиці викликала лише новий напад болю. Незнайомка тим часом продовжувала:

– Але це добре, а от як у дорозі не померла?! Я вже стільки пораних на своєму віку бачила, а й то думала, що ти помреш на третій день після того, як тебе сюди привезли... Але, дивлюся, вже два тижні протягнула, зараз от на третій пішла.

– Третій тиждень... Ой, а чи довго мене везли сюди?

– А хто ж його знає, дитинко!

– Тоді скажіть, де це я?

– У полоні, Настусю, де ж іще...

– У полоні?!

– Ну так, у кримчаків.

---

⁵ Анастасія (грецьк.) – «відроджена до життя», «воскресла».

– Ой?! Невже ж у самому Криму?!

– Що ти, що ти! До Криму того, мабуть, далеченько... Тут у них посеред голого степу начебто поселення тимчасове, кочовище чи як його ще назвати можна! Загалом-то, сюди бусурмани ввозять усе, що довкола награбувати встигли. Такі от справи, Настусю.

– Настуся, Настуся... Мене...

Вона трохи забарилася, потім заперечила рішуче:

– Ні, мене не так звуть!

– А як же тоді, дитинко?

– Як?..

Тієї ж миті колишня рішучість зникла, змінившись непевністю: можливо, її колись справді звали Настусею... але нечасто й начебто жартома... Але по-справжньому ж так не буває! Якимсь іншим було ім'я – от тільки яким саме?!

– Не знаю, – зізналася нарешті.

– Ну що ж, отже, відгукуйся на Настусю, поки не згадаєш!

– Добре... А вас як звати?

– Ганною.

Знахарка ще раз напоїла її трав'яним відваром, перемінила пов'язку на голові, тицьнула в руку половинку зачерствілого коржа і залишила у спокої. Так було й наступного дня, до вечора ж усі несподівано ожили, заметушилися. Ганна, проходячи повз неї, шепнула потихеньку, що татари зібралися переганяти їх на нове місце, тому що за ними нібито погналися козаки. І хоча нестерпний біль так і розривав голову,

у серці зародилася слабка надія: а раптом станеться диво – загін козаків наздожене їх і звільнить бранців?!

Разом з тим виникла й поступово зміцніла впевненість...

Так-так, справді, у неї ж є коханий!

Хоробрий, героїчний, котрого кличуть...

Кличуть!..

І хоч ім'я вона згадати не могла, але чомусь твердо впевнилася: це він, саме він – її суджений – веде по сліду мерзенних викрадачів загін хоробрих козаків, він звільнить її, вирве з хижих пазурів кримчаків!!!

Як раптом...

– Іванко! Тіточко Ганно, його Іванком кличуть!!!

– Кого, мила?

– Чоловіка мого! Це він, він веде козаків, щоб нас порятувати, я знаю!..

– Хто він? Твій чоловік?

Не зважаючи на недовірливість у голосі знахарки, вона палко вигукнула:

– Ну так, адже він... Ну так, він же князь!!!

– Князь?

Літня знахарка недовірливо оглянула жалюгідне лахміття, у яке була вдягнена молодиця, яка, мабуть, з'їхала з глузду. Нічого не сказавши, відійшла подалі: мало чого можна чекати від божевільної?! Втім, звідки Ганні знати, що все почуте – найчистіша правда! Хоча вона й не могла нічим підтвердити свої слова, однак відчуття власної правоти для неї

самої вистачало з надлишком. Справді, деякі речі вмирають лише разом з людиною, а поки живий, їх нічим із серця не витравити!...

Тепер думка про те, що її коханий Іванко перебуває десь поблизу, що він незабаром наздожене клятих кримчаків і звільнить її, давали пораненій сили переборювати тягар пішого переходу через степ. Іти справді було нелегко: чи тому, що весна поступово відвойовувала права у зими, чи через те, що гнали їх на південь, але з кожним днем ставало тепліше. Сніжний покрив спершу підтавав, потім зник остаточно, тож насичений водою верхній шар землі поступово перетворювався на бруд, у якому грузнули босі ноги.

Зв'язані або сковані по декілька людей, позбавлені надії мученики брели, а татари підганяли їх нагайками. Бранці стогнали, ридали, голосили, але йшли усе далі, не насмілюючись послухатися погоничів, торували в нескінченному степу лиховісну стежину смерті. Чорні круки летіли слідом, розраховуючи на легку поживу.

У цій атмосфері загальної покірності й розпачу думки про доблесну козацьку дружину під проводом хороброго князя Іванка поступово вивітрилися зі збудженої свідомості молодій жінки, що замість втраченого прийняла нове ім'я «Настуся». А потім вона остаточно зневірилася в реальності своїх неясних спогадів! Звісно ж, її чоловік Іванко – це не більш ніж вигадка збудженої свідомості, наслідок удару дрючком у потилицю. Одне добре: на той час поранена остаточно при-

стосувався до труднощів пішого переходу через дикий степ.

Втім, найжахливішими були привали: татари гвалтували жінок, добивали німців. Стогін і дикі зойки долинали звідусіль. Жах і безвихідь сковували волю, не давали найменшої можливості думати... Одне лиш питання хвилювало нещасну бранку: «Чому?! Чому ніхто жодного разу не вдарив мене? Може, тому, що після чергового переходу я каменем падаю на землю й тихесенько покійно лежу?..»

Онде чоловік упав, немов підкошений: кинувся на озвірілого бусурманина, намагаючись захистити від нього чи то дочку, чи дружину, – а тепер лежить мертвий. Може, залишився б живим, якби був тихим і мирним, як от вона?.. А так і не допоміг нікому, й життя позбувся! Он жінка заливається слізьми: татарин нещадно шмагає її нагайкою, а вона голосить щосили...

Отже, єдиний прийнятний для бранця вихід – у покійності!

Настуся обережно здійнялася на ноги, пошукала очима: чи є серед бранців хоча б один знайомий?! Але ні, не знайшла... За час шляху полонених кілька разів передавали черговим господарям, зв'язували з новими товаришами по нещастю й розділяли зі старими. Отже, тепер усе, край – допомоги чекати нема звідки, залишається звикати до життя у неволі.

Йй тепер здавалася смішною сама думка про те, що козаки кинуться у незвідані простори дикого степу переслідувати

татар заради порятунку жалюгідної купки бранців. Ніхто їх не врятує – це найдурніша вигадка нещасних для самозаспокоєння! Немає більше козаків-захисників! Нема, як і не було – перевелися всі до останнього!!! Залишилися самі тільки кримчаки, які панують над ними й роблять усе, що схочуть. Доведеться або вмерти, або змиритися з отаким порядком речей – третього не дано.

Крим, 1518 рік.

Скільки часу їх гнали степом, сказати важко. В усякому разі, минула не тільки зима – уже й весна змінилася надзвичайно спекотним, сухим літом. Якщо раніше бранці страждали від холоду, потім від розкислого під ногами бруду, то тепер знемагали від спраги й укусів комах. До того ж кайдани й мотузки буквально до крові натирали щиколотки і зап'ястки...

На одному з довгоочікуваних привалів, що давали хоч якийсь відпочинок змученим тілам (до безчинства погоничів усі поступово звикли, а тому вже майже не звертали на них уваги), Настуся відчула дивний запах, сирий і протухлий. У небі кружляли вже не чорні круки, а стерв'ятники – птахи більші та страшніші.

– Де ми? – поцікавилася вона у найближчого чоловіка, худого немов жердина, зарослого густою бородою чи не до самих очей.

– Сиваш уже поруч, – приречено відповів той.

Після полудня підійшли до води, що поширювала огидний гнилий сморід. Бранців розв'язали, дозволили скупатися. Вода виявилася не тільки смердючою, але й, зовсім несподівано для Настусі, гірко-солоною на смак, а тому непридатною. Татари не попередили полонених про це заздалегідь і тепер відкрито насміхалися над нещасними, жєстами зображуючи, як ті зачерпують долонями воду, п'ють і з огидою спльовують. Однак веселощі тривали недовго: не давши бранцям як слід обсохнути, татари погнали їх далі.

Ще через кілька днів дійшли до невеликого містечка.

– От і Перекоп... – простогнав хтось. Вилицюватий татарин, що очолював колону, наполегливо постукав у ворота. Огрядний і надзвичайно поважний на вигляд чоловік у величезній, дивного вигляду шапці, що являла собою намотані на голову скручені рушники, вийшов у супроводі стражників, щось скомандував, вказуючи на колону бранців, і повільно зник у відкритих дверях.

Вперше за час, проведений у полоні, стражники розвели жінок і чоловіків на різні боки. Ридання й лемент супроводжувалися свистом бичів і страдницьким голосінням бранців.

Потім з юрби чоловіків відібрали найдужчих, із жінок – найкрасивіших. Нікого більше не били, просто окремі групи погнали, немов овець, у різні боки. Тих, кого не відібрали нікуди, загнали у дивну присадкувату дощану споруду з очеретяним дахом.

Коли черга дійшла до Настусі, татарин, який стояв поруч

із нею, щось швидко забелькотав, замахав руками, але пан з намотаним на голову рушником тільки відіпхнув його убік і заперечно покрутив головою.

— Бакшиш, ефенді⁶! — кричав степовик, але ніхто не звертав уваги на його претензії. Більше того, стражники подивилися на нього доволі загрозливо. Тоді татарин штовхнув бранку настільки грубо, що вона впала на дорогу, повільно витягнув із піхов ятаган, схилився над жертвою... Настуся приготувалася негайно зустріти смерть, але кримчак чомусь передумав, із шумом видихнув повітря крізь стиснуті зуби і пішов геть, невдоволено бурмочучи щось під ніс.

Зв'язана молода жінка й далі лежала в куряві, не маючи сил піднятися, ба навіть просто скрикнути. Ворота закрилися, кочовики забралися геть, стражники не звертали на неї найменшої уваги. Настуся зрозуміла: її просто залишили вмирати. Ну що ж... отже, її душа незабаром полетить на небеса, тоді припиняться всі її муки! От і нехай, от і добре...

Жага життя остаточно полишила стражницю.

Сонце нещадно припікало спину й потилицю, але це викликала всього лише слабеньку досаду, не більше. Настуся покірно чекала скорого кінця.

Нарешті свідомість покинула її...

І тут ворота відчинилися: прибула наступна партія бранців. Тоді з критого візка вийшла гарнесенька рабиня, на відміну від інших не скована. Більше того, до неї навіть був при-

---

⁶ У даному разі: «Заплати, пане!»

ставлений особистий служник у білосніжно-чистому одязі! Рухаючись плавно й велично, рабиня походила навколо візка, розминаючи затерплі ноги.

Тоді-то її увагою й заволоділо нерухоме тіло. Стерв'ятники сиділи неподалік від жертви, готові в будь-яку хвилину почати трапезу, але оскільки дотепер не приступили – отже, кинута в дорожню куряву нещасна й досі жива.

Справді, ось тіло ворухнулося, пролунав слабкий стогін, більше схожий на подих...

Як раптом виряджена в шовки рабиня здригнулася і що-доуху кинулася до конаючої! За нею помчав слуга і стражники, що були поблизу.

– Олександрунька! Моя дорогенька подруженька! Я зараз!... Я тут!...

Не звертаючи уваги на те, що її прекрасний одяг може забруднитися в пилюці, красуня притискала до пишних грудей ледь живу мученицю й, обливаючись рясними сльозами, повторювала одне й те саме:

– Хвала Богові! Хвала Богові! Хвала Богові!...

Підоспілі стражники не знали, як поводитися. Вони розуміли, що жінок потрібно якось роз'єднати; тільки от як?! Судячи з багатих убрань, рабиня була незвичайно дорогою, а присутність при ній слуги говорила про те, що задаток за неї вже отримано – причому, як видно, чималий!.. І от незважаючи на своє високе становище, ця дорога рабиня валяється в дорожній куряві, вчепившись у виснажене тіло, вже майже

покинуте багатостраждальною душею...

– Пані, киньте її зараз же! Ви хочете служницю, так? То ми купимо вам будь-яку з них... з оцих!.. або он із тих!.. Будь-яку – ви чуєте?! Та хоч дві!.. Так хоч би навіть і три!.. Але тільки облиште це падло спокійно подихати!.. – кричав розгублений слуга, вказуючи на групки відібраних бранок.

– Не хочу ніякої іншої! Хочу оцю, тільки цю!!! Вона буде моєю служницею, ти чуєш?! – волила красуня, ридма ридаючи й повторюючи: – Олександрунько, Олександрунько, моя золота подруженько!.. Це ж я, Марисенька твоя! Пізнаєш?..

Вмираюча отямилась, але лише слабо стогнала: з одного боку, вона досадувала на те, що їй не дають сконати спокійно, з іншого ж – була щасливою тому, що бодай в останні хвилини життя до неї все-таки повернулося справжнє ім'я... хоча вона й не могла ніяк збагнути, хто ця прекрасна жінка! Здається, колись у минулому... і навіть в іншому світі, де зовсім не було страждань, саме лиш повне щастя...

Але ні, ні – не згадати!!! Занадто давно це було, занадто багато горя звалилося на неї одразу, і це геть-чисто змело усі спогади.

Тим часом стражники почали нову обережну спробу розняти жінок, проте ошатно вдягнена рабиня гримнула на них настільки люто, що вони миттю відскочили на доволі пристойну відстань.

– Ну що ж, пані, нехай буде по-вашому, – миролюбно пропхивкав підспілий на гвалт товстий євнух. – Дозвольте нам

оглянути це падло, тоді ми визначимо, яку допомогу потрібно надати тій, у якій ви угледіли казна-яку цінність.

Однак рабиня нізачо не бажала відпускати тіло, вона тільки послабила обійми. Підійшов табіб⁷, гидливо оголив помираючій жінці живіт, потім оглянув спину, розкрив рот, провів пальцями по зубах. В останню чергу оглянув рану на голові, довго морщився, кивав якимсь своїм думкам, однак зрештою наказав своїм людям перенести конаючу до фортеці, а сам попрямував до інших груп бранців.

Отак Настуся (яка виявилась раптом Олександрою... так-так, саме Олександрою!.. нарешті справжнє ім'я повернулося, і тепер вона спробує не забути його – якщо тільки залишиться живою) опинилася серед рабів, відібраних для постачання до султанського палацу. Її помили, переодягли, змастили обличчя й губи олією, натерли чимось грузлим і пахучим рану на голові, зверху наклали чисту пов'язку. Після цього помістили в окрему клітку, поклали на соломі, причому зв'язувати руки тепер уже не стали. Тоді лише оглянути бранку прийшов євнух. Схвально зацокав язиком, мовив:

– Чьок гюзель!⁸

Це були перші турецькі слова, які вона зрозуміла без сторонньої допомоги. Отак буває в житті: ніколи не знаєш наперед, звідки до тебе прийде порятунок... Хоча чи порятунок?..

---

⁷ Лікар (*тюрк.*).

⁸ Буквально: «Дуже красива», – коротше, красуня (*тюрк.*).

Тепер Олександра жила у своїй клітці, ранком і ввечері одержувала по невеличкому коржику, удень – по маленькому кувшинчику води. Ошатна рабиня, що звалася Марисенькою, більше не з'являлася. Тоді навіщо тримати тут її?! Не могли ж тюремники просто забути про неї... Та й, судячи з розмов на площі в день її чудесного порятунку, її вже купили як служницю для цієї самої Марисі!

А може, не купили?! Може, просто вирішили не дати вмерти? Або ця сама Марися просто наказала оплатити її лікування й утримання... або це зробили нові господарі красуні Марисі!..

Бранка губилася в здогадах, але все ж таки поступово впевнилася: очевидно, чекають, коли вона набереться сил – швидше за все, перед новою далекою дорогою. Час тягнувся настільки ж повільно, як і одужання. Рана на голові була, здається, дуже серйозною, тому гоїлася нестерпно довго. Іноді Олександра непритомніла, іноді ж просто відключалася від реальності, хоча тіло її в цей час продовжувало жити зовсім окремо від душі.

Чорне море, 1520 рік.

От саме після чергового такого нападу «відсутності душі в тілі» бранка зненацька для себе отямилася в корабельному трюмі. Олександра зовсім не пам'ятала, як опинилася тут. Ніхто не звертав на неї ані найменшої уваги. Кожен був зайнятий якоюсь своєю справою...

...Купець Айваз віз правителеві живу данину від Татарського ханства: чарівних слов'янських дівчат – у гарем, маленьких міцних хлопчаків – для поповнення корпусу яничар. Також він прикупив за нагоди декількох рабинь винятково для себе, маючи намір вигідно перепродати їх на ринках Бедестану. Айваз уже підраховував майбутні бариші (на щастя, товар цього разу був відмінний), коли настільки солодкі міркування порушили крики слуги-помічника Акрама:

– Хазяїне, накажіть викинути це божевільне дівчисько з трюму!

– Руду, чи що? – поцікавився купець ліниво.

– Її, кляту!!! Вона нічого не їсть, не п'є, а тільки стогне й жахливо виє!..

– То куди ти пропонуєш її подіти?..

– Та кажу ж – за борт, невелика втрата! Її крики зводять інших бранок з глузду, вони б'ються об стінки трюму – чого доброго, ще покалічаться... Як їх тоді продамо?!

– Ах, негідниці!.. – Айваз підібгав губи й розпорядився: – У ланцюги всіх до єдиної, зараз же, швидко.

– Так вони ж і без того закуті! То що, дозволяєте?..

– Та ти збожеволів!!! Про її долю особисто подбала одна з майбутніх наложниць володаря правовірних – нехай продовжить Великий Аллах його дні! – а ти що ж, хочеш замахнутися на життя тієї, на кого звернула прихильний погляд жінка, уже призначена в гарем самого султана?! Тобі що, хлоп-

чику, життя не дороге?!

– Мені?..

– Особисто я хочу й надалі носити свою голову на плечах, – посміхнувся купець. – Не думаю, що вона буде краще виглядати насадженою на гостру палю посеред однієї зі стамбульських площ.

– Так, але!..

– Ти взагалі уявляєш, яка паніка почнеться, якщо інші жінки довідаються, що ми позбулися однієї з них у такий от спосіб?! А крім того, потай кинути цю бестію за борт не вдасться – це побачать усі. Опісля хтось та повідомить слуг володаря правовірних, як ми поводимося з його власністю! А тоді...

– Але якщо все залишити як є, то ми втратимо не частину дорогого вантажу, а весь вантаж: адже інші бранки й надалі битимуться об стіни трюму...

– От і зроби так, щоб вони припинили біситися, – мовив Айваз примирливо. – Заспокой їх, хлопчику, утихомир. Ти ж чоловік, зрештою, а чоловік повинен уміти втихомирювати жінок.

– Простіше за борт божевільну!..

– Ні, Акраме, навіть не думай про це.

– Але, пане, тоді давайте хоча б на деякий час піднімемо її із трюму на палубу! Може, їй стане краще? Або вона сама вистрибне за борт?! Або, може, помре швидше, еге ж?..

– Ну, от бачиш, ти трішечки помізкував і знайшов

вихід... – Купець так і розплився у посмішці. – Наказую заковати руду бестію й підняти на палубу!

– Хазяїне, не варто заковувати: вона й без того ледь живе; а раптом її в море змиє?! А ланцюги ж грошей коштують... За час плавання ця дзвінкоголоса схуднула вдвічі, її ціна відповідно впала, так що...

Айваз огледів слугу презирливим поглядом з-під примружених повік і подумав: «Все-таки ти хочеш її позбутися, представивши все як нещасний випадок. А раптом за борт змиє... Але нічого в тебе, дурника, не вийде! Не дозволю». Уголос же мовив:

– Замовкни, Акраме. Я не хочу втратити гроші, які за руду бестію все ще можна виручити. Загалом, радій: ти свого домігся. Витягни дівчисько із трюму, але ненадовго. Нехай погріється на сонці, подихає морським повітрям – може, це поверне її до життя.

– Я миттю, хазяїне!..

Слуга кинувся на палубу й наказав матросам підняти рудоволосу бранку на палубу. Коли це зробили, бестія заспокоїлася, щось замурмотіла, спробувала перебирати ногами, але було очевидно, що сил у неї немає зовсім. Бранку залишили на носі галери, уклавши на голі дошки, про всякий випадок прив'язали (щоб, усупереч палкому бажанню Акрама, не змило хвилюю) і залишили відлежуватися.

Незабаром вона отямилася. Прохолодне морське повітря приємно голубило шкіру обличчя, наповнювало легені. На

палубі їй полегшало, головний біль майже зовсім угамувався.

«Що ж зі мною таке? Що я тут роблю? І взагалі, хто я така?..» – запитувала себе бранка. Вона як і раніше не пам'ятала нічого з минулого життя. Тільки раптом відчула, що жахливо хоче пити. І ще відчула, що тут прохолодно... І чому так паморочиться в голові?! Чому земля хитається?! А що це плескотить зовсім поруч?! І від чого повітря таке сире, і чимось настільки дивно пахне?! Майже як у загадковому місці із назвою... із назвою... здається, Сиваш?!

Не розуміючи, що робить, Олександра щосили вигукнула:

– Води! Дайте пити!!!

– Ну от, хазяїне, чуєте, як вона репетує?! – схопився за голову слуга.

– Так-так, Акраме, дуже потужний і гарний голос! А який мелодійний...

Айваз на якийсь час про щось мрійливо замислився, коли ж слуга обережно торкнувся його руки – скоромовкою кинув:

– Ах, про що це я?.. Швидше, хлопчику, піди до неї, дай їй пити і будь ввічливим. Вона коштує набагато більше, ніж я думав спочатку. Можливо навіть, вона найкоштовніша з усієї потолочі, що ми веземо нині на продаж. На ось тобі...

І тут сталося неймовірне: пошукавши у речах, хазяїн простягнув слугі висушеного гарбузика, до країв наповненого живлющою вологою! Коли ж отетерілий від такої щедрості

Акрам вийшов геть – кинув йому в спину:

– Ти говорив, що її треба утопити?.. Ич, розпорядник знайшовся! Та це ж не голос, це просто безцінний скарб...

Схоже, на відміну від слуги, хазяїн був зачарований голо-
сом рудоволосої бісиці. Тим часом хлопчик прибіг до бран-
ки, подав їй гарбузика з водою, попередив, звертаючись на
ламаному русинському з деякою домішкою турецьких слів:

– Ти дурний дурень – нічого немає пити, немає жерти...
Дурень, хіба так не можна... можна?.. Не можна так, не мож-
на! Ось бардак⁹, пити обережно. Тепер ти поганий, зовсім
поганий, евет¹⁰... Пити, жерти, Акрам слухати, хазяїн слу-
хати, або туди... море! Тонути!.. Дурень.

Олександра взяла заповітного гарбузика, зробила малень-
кий ковток, потім ще і ще. Яке блаженство!!! Вода була зов-
сім не такою, як подавали в трюмі: та була затхлою й ледь
солонуватою на смак, ця ж – чистою і свіжою.

– А поїсти даси? Я зовсім зголодніла і дуже змерзла...

– Акрам немає жерти, немає одягти. Акрам спати внизу, у
трюм на підлога. Але Акрам бачити трюм рогожа. Ти дурень,
але ти мати рогожа, евет. І мати старий сухий корж також.
Акрам немає жерти вчора корж, але ти сьогодні жерти! Корж
немає гьозлиме¹¹, корж учора, корж старий, корж сухий, але
ти жерти корж зараз. Акрам добрий, евет!

---

⁹ Чашка, склянка (*тюрк.*).

¹⁰ Так (*тюрк.*).

¹¹ Млинці з начинкою на кшталт налисника (*тюрк.*).

– Давай, маля, неси свій коржик, і за рогожу дякую... Як по-вашому «дякую» буде?

– Тешакюр, – Акрам посміхнувся від вуха до вуха. Отже, він таки втихомирив цю руду бестію! Отже, він – справжній чоловік...

– Тешакюр! – повторила Олександра.

Хлопчик знову посміхнувся й кивнув.

– Ти добре знаєш нашу мову. Звідки?

– О-о-о! – Акрам вирячив очі й поважно надув щоки. – Хазяїн Акрам багато людей возити Стамбул сам володар правовірних! Татарський купець поганої... немає купець! Татарський купець – дурний дурень, бруд. Хазяїн Акрам справжній великий-великий купець, о-о-о! Акрам допомагати хазяїн, Акрам багато людей говорити, Акрам багато інший слово знати!

– А мене говорити по-вашому навчиш?

– Евет! – охоче кивнув хлопчик і кинувся за обіцяними дарунками. Незабаром бранка вже лежала на рогожі й гризла сухий корж. Сухарик був маленьким і трохи тхнув цвіллю, але в той момент здався їй надзвичайно смачним. Рогожка ж взагалі була м'якшою й теплішою від пухової ковдри! Тоді вона накрилася ганчіркою, згорнулася по-котячому в клубок і миттєво заснула. І ніколи їй не спалося так добре...

День минав за днем. Спілкуючися з купецьким слугою Акрамом, Олександра швидко освоювала турецьку мову. Щоденні прогулянки з трюму на палубу галери зробили свою

справу: бранка потихеньку одужувала.

Османська імперія, кінець 1520 року.

Галера з «живим товаром» наближалася до Босфору. На скелястих пагорбах, серед маслинових гаїв і струнких кипарисів лежала країна, де Олександрі, як і іншим привезеним рабіням, доведеться жити в неволі. Все тут чуже й ненависне – величні мечеті з високими мінаретами, прекрасні палаци з повітряними, немовби ширяючими високо над землею вежами, із зеленими квітучими садами й чудовими фонтанами. І хто знає: може, для одних ця країна навіки залишиться чужою, а для інших колись перетвориться на другу батьківщину?..

Оцінивши сприятливий вплив свіжого повітря на руду бестію, Айваз розпорядився, щоб інших рабінь також виводили з трюму, – зрозуміло, ненадовго й під наглядом матросів. Одні рабині з ненавистю, інші з байдужністю, треті із цікавістю вдивлялися в мальовничі береги чужини. Про що вони думали?.. Бозна!

Нарешті корабель причалив до пристані. За зеленню парків і садів ховалося величезне заможне місто. Біля причалу стояли також інші кораблі... й, відверто кажучи, у порівнянні з деякими з них галера Айваза виглядала більш ніж скромно. Невільниці в супроводі охорони залишали трюм і сходили на берег.

На дубових лавах у два ряди по шестеро були прикуті га-

лерники – голі по пояс, виснажені, із випираючими назовні суглобами, запаленими од вітру й сонця очима, глибокими незагойними фляками на плечах і спинах. Ноги й руки стерті до крові: ланцюги, кайдани й весла зробили свою справу... Побачивши рабинь, веслярі засвистіли, заулюлюкали, застогнали й навіть завили, але залізний прут наглядача відразу пішов гуляти по оголених спинах і плечах, праворуч і ліворуч роздаючи криваву платню за неналежні прояви емоцій.

Стогони луною прокотилися по пристані. Обличчя Айваза налилося кров'ю: рабині здригалися при кожному ударі, ридали від жакливого видовища. Жалість і сум переповнювали їх: по суті, ці галерники нагадували їм батьків і братів, що загинули в бою або були вивезені в рабство на чужину, як і вони самі...

– Агов, ворущіться! – прикрикнув купець на матросів. – Чого ви вовтузитесь, немов весняні мухи?! Незабаром торг почнеться, ми спізнюємося.

Хоча він, насправді, просто не хотів виставляти на продаж заплаканих дівчат: адже вигляд у них тоді не зовсім «товарний».

Немов отару овець, невільників погнали уздовж берега: кого до невільничого ринку, кого просто до воріт султанського палацу. Олександрю помістили до купки рабинь, призначених для продажу. Незважаючи на ранній ранок, східний ринок уже гудів на повну силу. Невільників вишикували на май-

данчику перед воротами. Уздовж їхнього ряду снували євнухи, вдивлялися в обличчя бранок, м'яли їхнє волосся, мацали ноги, чіпали за руки. Стягаючи одяг, прискіпливо розглядали животи, спини, шиї рабинь, заглядали їм у рота, несильно ляскали по стегнах. Кивали якимсь своїм думкам, цокали язиками, бурмотіли щось малозрозуміле. Нарешті всебічно оцінивши «живий товар» – групували й особливим чином розставляли дівчат.

Настала черга Олександри. Вона відрізнялася від інших рабинь молочно-білою шкірою, високим зростом, досконалістю фігури, великими зеленими очима й особливо – довгим хвилястим волоссям. Хоча нахабний євнух залишив бранку зовсім без одягу, вона не була оголена: вогненно-рудий волосяний водоспад струменів їй на плечі, природним плащем прикриваючи міцні груди, талію й широкі стегна. Євнух наблизив до неї безбороде обличчя, втягнув ніздрями повітря, єхидно промуркотав по-турецьки, звертаючись до самого себе:

– Звідки отака красуня взялася, цікаво довідатись?..

– З далеких заморських земель привезли мене, пане! – відповіла бранка, причому по-турецьки й несподівано чисто. Євнух смикнув бровами на знак подиву, але одразу приязно посміхнувся й наказав відвести дівчину у двір. Айваз задоволено потирав руки: ну от, недарма він придбав цю рабину – причому практично за безцінь! Тепер її визначили на аукціон, а це обіцяло великі гроші. Зараз бранку помиють,

вичешуть, вона приспиться з дороги, а завтра ранком – на продаж! Ох і пощастило Айвазу, нічого не скажеш!..

Зранку відбулися торги. Саме в цей час по ринку прогулювалися купець Луїджі Гріті й візир Ібрагім-паша. Гріті тільки-но придбав у свій гарем чергову екзотичну невольницю й схилив приятеля до аналогічної покупки. Та оскільки витончений Ібрагім забракував усіх запропонованих його увазі дівчат, приятелі вже вирішили полишити ринок... коли завдяки щасливому випадку опинилися на аукціоні.

Тут на поміст і вийшла оголена рудоволоса бранка. Торговець заходився на всі лади розхвалювати її принади, особливо підкреслюючи, що рабиня не тільки гарна, але також знає різні мови... Ціна на невольницю стрімко поповзла вгору, кількість бажаючих зробити покупку почала відповідно скорочуватися.

– У невольниці грецьке ім'я: Анастасія... – кричав торговець.

– Сто дукатів! – відгукнувся один із двох останніх покупців.

– Уміє читати... – не вгамовувався торговець.

– Сто двадцять дукатів! – перебив його ціну конкурент.

– І писати теж уміє...

– Сто тридцять дукатів!

– А яке прекрасне її волосся!..

– Сто п'ятдесят дукатів!

– Розмовляє різними мовами, а це дорогого коштує...

– Двісті дукатів!!! – гаркнув перший купець, вирішивши одним махом відірватися від конкурента.

По юрбі присутніх пробігло поважне ремствування: оце так ціна!..

– Послухай-но, ти зараз накрутиш ціну до того, що дівчисько в змозі буде купити хіба що султан! – крикнув Ібрагім торговцеві. Той уже хотів щось відповісти, як раптом над юрбою пролунав чистий високий голос рабині:

– Aut Caesar, aut nihil!¹²

Рабиня... і раптом... заговорила?..

Та, яку от зараз виставили на торг, як будь-який інший безмовний товар, – посміла рота розкрити?!

Неймовірно...

Юрба загомоніла, але швидко затихла: усі чекали на продовження. Ібрагім же відверто розгубився: думав, що торговець прибріхує щодо знання мов нікчемними жінками, а виявляється, це чистісінька правда! Отак запросто заговорити на латині – мовою вчених і дипломатів?.. Ого-го!

– А що іще ти можеш сказати, рабине? – запитав Ібрагім цього разу по-грецьки.

– А ти купи мене, отоді й відповім на всі твої питання. Чи у тебе, пане, недостатньо грошей? – париувала дівчина знову ж по-грецьки. А потім додала вже по-турецьки: – Пане, наважуйтесь, бо мене зараз же забере інший.

– Двісті п'ятдесят!.. – вереснув купець, що претендував

---

¹² «Або Цезар, або ніщо!» (лат.), у більш довільній формі – «Все, або нічого».

на рудоволосу бісицю. Він явно збожеволів, бо його останню ціну у двісті дукатів ще ніхто не заперечував...

Але кров уже вдарила Ібрагімові в голову: на цей виклик належало відповісти – причому негайно! Ніколи ще жінка не ображала його отак запросто, та ще й у присутності цілої базарної юрби... та ще отаким приємним високим голосочком!!!

– Гроші є. Я купую цю рабиню, – проскреготів він.

– Але ж я!.. – спробував заперечити головний претендент, який тільки-но пропонував за дивне норавливе дівча надзвичайні гроші.

– Я даю чотириста дукатів. Чи хтось хоче перебити мій торг?!

Для впевненості Ібрагім окинув безжалісним хижим поглядом притихлих миттю людськ. Зрозуміло, торгуватися далі не став ніхто: по-перше, ціна була захмарно високою, по-друге, зв'язуватися із самим візиром собі дорожче...

Загалом, такого повороту не очікував ніхто. І найбільше – купець Айваз: це виглядало немов жарт долі – чотириста дукатів за колись напівдохлу дівку!!! Ото пощастило, ото вже пощастило!.. Сіромаха навіть потом укрився.

Тим часом Ібрагім заплатив оголошену ним привселюдно суму й розпорядився доправити дорогущу покупку у свій будинок. При цьому подумки лаяв себе за те, що, піддавшись пориву почуттів, спокусився цією дивною рудоволосою невольницею. Візир інтуїтивно відчував: не доведе ця покуп-

ка до добра, ой, не доведе! Як вона кинула йому виклик... от же ж мерзотниця, нешаноблива нахабка!!!

А втім, міркував Ібрагім, можна буде подарувати її Сулейману... Чом би й ні, до речі?! Такої «квіточки» у султанському гаремі зроду не бувало! У всякому разі, нахабниця не дасть нудьгувати султанові. Головне – придумати, під яким приводом піднести правителеві цей безцінний дарунок.

Тим часом Олександра, продана на торгах під ім'ям Анастасії, спала сном праведниці. Невільниця заслужила цей солодкий спокійний сон. Заслужила не в людей – у вищих сил, що визначають хід людських доль. Сьогодні її продавали, однак це лише на перший погляд; насправді ж вона практично... продала саму себе, причому за нечувано високу ціну!!! Дурень-візир і той охриплий від жаги купець збожеволіли при одному лише звуку її голосу, внаслідок чого Ібрагім розщедрився аж на чотири сотні дукатів – оце так!..

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.